قابىلىيەت ۋە ئۇنىڭ يادروسى

ئىسلامجان شېرىپ

تالانتلىق بولۇشقا ئىنتىلمەيدىغان ئادەم يوق. لېكىن ئۇنىڭ ئىگىزلىك چۈشەنچىلىرىنى پەن ئېچىپ بەرگەن ھەقىقەتلەر بويىچە ئىگىلەپ مېڭىش - ماڭالماسلىق بۇ بىر تېپىشماق. قابىلىيەت، قابىلىيەتنىڭ يادروسى ئەقلى ۋە ئەقلىي ئىقتىدار، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يېتىلىشىدە ماددىي ئاساس قىلىدىغان جىسمانىيەتنىڭ ساپا - سۈپەتلىرى ھەققىدە توغرا چۈشەنچىگە ئىگە بولۇش بۇ تېپىشماقنى جاۋاب تېپىش، ھەمدە شۇ جاۋابلار بويىچە ئۆزىنى تەربىيىلەشنىڭ ئاچقۇچىدۇر. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىز بۇ ماقالىمىزدا تالانتنىڭ ئانا يىلتىزى قابىلىيەت ھەم ئۇنىڭ يادروسى ئەقلى ھەم ئەقلىيئىقتىدار ھەققىدە چولتا كۆز قاراشلىرىمىزنى قويىمىز.

قابىلىيەت

قابىلىيەت توغرىسىدا ناھايىتى كۆپ كۆز قاراشلار بار. چۈنكى، دۇنيادا قانچە تۈرلۈك ئىش قىلىنسا، شۇنچە تۈرلۈك قابىلىيەت بىلەن قىلىنىدۇ. ھەر بىر پائالىيەتچى ئۆزلىرىنىڭ پائالىيىتى بويىچە قابىلىيەتكە ئۆزگىچە تەبىرلەرنى بېرىدۇ. بۇنداقتا قابىلىيەتنى ئۆلچەملىك ئوقۇتۇش ۋە ئىگىلەش مۇمكىن بولمايدۇ. شۇڭا، قابىلىيەتنى پەندە ئورتاق مەزمۇندا تەبىرلەش ۋە شۇ بويىچە قابىلىيەتنى ئىگىلەش ئۈسۈللىرىنى قوللىنىش شەرت بولىدۇ.

1. قابىلىيەت دېگەن نېمە؟

قابىلىيەت — ئادەمنىڭ مەلۇم پائالىيەتنى ئورۇندىيالايدىغان ياكى مەلۇم خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان ماھارىتىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، ئومۇمەن ئۈچ مەندىن ئىپتىلىدۇ: (1) پسىخولوگىيىدە، قابىلىيەت ئادەمنىڭ خاسلىق پسىخىك ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆرسىتىدۇ. ئادەتتە ئادەمنىڭ مەلۇم پائالىيەتنى ئورۇندىيالايدىغان ماھارىتى ياكى مەلۇم بىر تۈرلۈك ۋەزىپىنى زىممىسىگە ئالالايدىغان ئاساسلىق شەرتلەرنى كۆرسىتىدۇ. پسىخولوگىيىدە ئادەمنىڭ قابىلىيىتى ئومۇمىي قابىلىيەت ۋە ئالاھىدە قابىلىيەت دەپ ئىككى چوڭ تۈرگە ئايرىلىدۇ. ئالدىنقىسى ئادەتتىكى ئادەمدە بولىدىغان نېگىزلىك قابىلىيەتلەرنى، مەسىلەن، كۆزىتىش قابىلىيىتى، خاتىرە قابىلىيىتى، دىققەت قابىلىيىتى، تەپەككۇر قابىلىيىتى، تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى، ئىجادىي قابىلىيەت قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ، كېيىنكىسى ئادەمنىڭ ئالاھىدە ساھەدە پائالىيەت قىلىش ۋە ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇش قابىلىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، رەسساملاردا كىشىنى ھەيران قالدۇرغىدەك رەڭ پەرق ئېتىش قابىلىيىتى بولىدۇ، كومپوزىتورلاردا كۈچلۈك رىتىم تۇيغۇسى ۋە ئاھاڭ تۇيغۇسى بولىدۇ. (2) فىزىئولوگىيىدە، قابىلىيەت ئادەمدىكى ساغلاملىق ئامىللىرى بىلەن جىسمانىي كۈچ ئامىللىرى تەسىرىنىڭ يىغىندىسىنى كۆرسىتىدۇ. ئالدىنقىسى ئادەمنىڭ ھەر قايسى ئەزالىرىدىكى بۆلەكلەرنىڭ ماسلىشىش قابىلىيىتى ۋە ئىمموننت قابىلىيىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ كېيىنكىسى بەدەننىڭ چىدامليق دەرىجىسى، ئېغىرلىق كۆتۈرۈش قابىلىيىتى، سۈرئىتى، ئېلاستىكلىق دەرىجىسى، سەزگۈرلۈك دەرىجىسى، تەپەككۇر قابىلىيىتى، تۈرغۇنلۇق ۋە پائالىيەتچانلىق قابىلىيىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. (3) پەلسەپىدە، قابىلىيەت ئادەمنىڭ ئوبيېكت خاراكتېرلىك پائالىيەتلىرى ئىچكى ئاساسلىرىنىڭ ئومۇمىي يەكۈننى كۆرسىتىدۇ، يەنى ئادەمنىڭ ئوبيېكتىپ دۇنيانى بىلىش قابىلىيىتى ۋە ئۇنى ئۆزگەرتىش (ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈپ) قابىلىيەتلىرىنىڭ بىرلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، ئادەمنىڭ تەپەككۇر ساپاسى، مەدەنىيەت جەھەتتىن تەربىيىلىنىشى، پەن - تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلىنىشى ۋە ئادەمنىڭ قىممەت قارىشى، كىشىلىك ھايات قارىشى، دۇنيا قارىشى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. دېمەك، قابىلىيەتنى يۇقىرىقى ئۈچ تۈرلۈك مەزمۇنغا ئاساسەن، مۇنداق يىغىنچاقلاش مۇمكىن: قابىلىيەت ياكى ھۈنەر ھەر كىشىنىڭ تۇغما ساپاسى - پسىخىك ۋە فىزىئولوگىيىلىك ساپاسى ئاساسىدا تەلىم - تەربىيە ھەم تىرىشچانلىق ئارقىسىدا شەكىللىنىدىغان پاراسەت ۋە ماھارەتتۇر. ئۇ، دۇنيانى بىلىش ۋە ئۆزگەرتىش داۋامىدا بىر خىل پائالىيەتچانلىق بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىيْ ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

بۇنداق پائالىيەتچانلىق ئادەمنى بىلىمنى ئاڭلىق تەتبىقلاش ئالاھىدىلىكى بىلەن ھايۋاندىن ئايرىپ تۇرىدىغان قابىلىيەت، بىلىم، كۆز قاراش قاتارلىقلار بىلەن زىچ باغلىنىدۇ. ئەمما، بىلىمنىڭ ئۆزىلا قابىلىيەتكە تەڭ بولمايدۇ. بىلىم كۆپ بولغاندا، قابىلىيەت تېز ئۆسىدۇ. قابىلىيەت بىلىمنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاش‌ئارقىلىق چىنىقىش داۋامىدا مۇستەھكەملىنىدۇ. شۇڭا، قابىلىيەت بىلەن بىلىمنىڭ مۇناسىۋىتى ئۆز ئارا باغلىنىدىغان ھەم پەرقلىنىدىغان مۇناسىۋەتتۇر. ئۇلار ئۆز ئارا بېقىنىش، ئۆز ئارا ئىلگىرى سۈرۈش مۇناسىۋىتىدە بولىدۇ.

2. زامانىۋى قابىلىيەتنىڭ ئالاھىدىلىكى

زامانىۋى قابىلىيەت — ھازىرقى زامان جەمئىيىتى شارائىتىدىكى زامانىۋى ئادەملەردە بولىدىغان يېڭىچە قابىلىيەتنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ بىر تەرەپتىن ئومۇمىي قابىلىيەتنىڭ مەزمۇنىنى ئۆزىگە ئاساس قىلغان ھالدا ئومۇمىي قابىلىيەت بىلەن زىچ باغلىنىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئومۇمىي قابىلىيەتنىڭ يېڭى تارىخىي شارائىتتىكى راۋاجلىنىشى بولۇپ، زامانىۋى ئادەملەرنىڭ ئالاھىدىلىكىدە ۋە ئۇلارنىڭ پائالىيىتىدە ئىپادىلىنىدۇ، ئومۇمىي قابىلىيەت بىلەن سېلىشتۇرغاندا زامانىۋى قابىلىيەت تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىككە ئىگە: (1) ۋاراسچانلىق. زامانىۋى قابىلىيەت جەمئىيەت تارىخىدا ئىنسانلار قابىلىيىتىدە ئىپادىلەنگەن ئىلغار ئىدىيە ۋە يارامليق مەدەنىيەت، پەن ـ تېخنىكا بايلىقلىرى، شۇنداقلا قىممەت قاراشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىدۇ، ھەمدە ئەمەلىيەت جەريانىدا ئۇلارنى تەتبىقلايدۇ ۋە تەرەققىي قىلدۇرىدۇ. (2) مىللىيەتلىك. زامانىۋى قابىلىيەت ئېنىق مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، مىللىي روھ بىلەن سۇغۇرۇلىدۇ، ئۆز مىللىتىنىڭ خىسلىتى، خاسلىق ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈپ، ئۆز مىللىتىنىڭ غوروری ۋە سالاھىيىتىگە يارىشىدىغان قابىلىيەتنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلىنى يېتىشتۇرۇش بىلەن ئۆز مىللىتىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تەرەققىياتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. (3) دەۋرچانلىق. زامانىۋى قابىلىيەت دەۋر تومۇرىنىڭ سوقۇشى ۋە تىنىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. دەۋر روھى ۋە ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. دەۋرنىڭ ئالغا راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. (4) بۆسۈشچانلىق. زامانىۋى قابىلىيەت ئەسلى بار قابىلىيەت بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ، ئۇ كۆچلۈك ئىجتىمائىي بىلەن يول ئېچىش، بۆسۈپ ئۆتۈش، ئالغا ئۆتۈپ كېتىش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. (5) ئۇنۇمۇرسالللىق. زامانىۋى قابىلىيەت كۆپ تەرەپتىن ئۆزۈقلۇق قوبۇل قىلىپ، ئۆز مەزمۇنىنى بېيىتىشقا مۇھتاج بولىدۇ. ئۇنىڭ قوبۇل قىلىش ئۇسۇلى ئۇنىڭغا ئاددىي مەزمۇن قوشۇش ياكى كېمەيتىش بولماستىن، بەلكى دىئالېكتىكا پرىنسىپلىرىغا ئاساسەن، قوبۇل قىلغان مەزمۇنلارنى سېلىشتۇرۇش، مېغىزىنى تاللىۋېلىپ شاكىلىنى تاشلىۋېتىش، جەۋھىرىنى قوبۇل قىلىش رولىنى جارى قىلدۇرۇشتۇر.

زامانىۋى قابىلىيەتنىڭ دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ، مەزمۇنى ئىنتايىن مول. ئومۇمەن ئېيتقاندا، قانچىلىك ساھە بولسا شۇلارغا مۇناسىپ كېلىدىغان شۇنچىلىك قابىلىيەت بولىدۇ ھەمدە ئادەمگە، ساھەگە قاراپ ھەر خىل بولىدۇ. مەسىلەن، كارخانا رەھبىرىنىڭ قابىلىيەت قۇرۇلمىسى تەدبىر بەلگىلەش قابىلىيىتى، تەدبىرنى ئىشقا ئاشۇرۇش قابىلىيىتى، ئىقتىسادىي پىلان تۈزۈش قابىلىيىتى، رىقابەتلىشىش قابىلىيىتى، يېڭىلىق يارىتىش قابىلىيىتى، تەھلىل قىلىپ ئومۇملاشتۇرۇش قابىلىيىتى، ئەلالىرنى تاللاش قابىلىيىتى، تەشكىلىي قوماندانلىق قابىلىيىتى، تەشكىلىي مەسلىھەت بېرىش قابىلىيىتى، تىزگىنلەش، ماسلاشتۇرۇش قابىلىيىتى، كىشىلەرنى چۈشىنىش ۋە ئىشلىتىش قابىلىيىتى، ھوقۇق بېرىش قابىلىيىتى، ئالاقە قىلىش قابىلىيىتى، ۋەزىيەتكە ئۇيغۇنلىشىش قابىلىيىتى، خەۋپ ـ خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىپ قىيىن ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ كېتىش قابىلىيىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئىجتىمائىي‌ئالاقە خادىمى ۋە ئۇنىڭ قابىلىيەت قۇرۇلمىسى بولسا، ئىجتىمائىي ئالاقە قابىلىيىتى، تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنى تەڭشەش قابىلىيىتى، سۆز ۋە يېزىش قابىلىيىتى، ئىقتىسادىي ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش قابىلىيىتى، ئىنكاس قايتۇرۇش قابىلىيىتى، تەھلىل قىلىپ ھۆكۈم قىلىش قابىلىيىتى، خۇلاسىلەش قابىلىيىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

3. زامانىۋى قابىلىيەتنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت، ساپا بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

زامانىۋى قابىلىيەت — ھەر تەرەپتىن تولۇقلىنىشىكەن زامانىۋى ئادەمدە بولىدىغان پسىخىكىلىق، فىزىئولوگىيىلىك ئامىللارنىڭ ئىنكاسى ۋە قىممەت قارىشىنىڭ ئىپادىسى. ئۇ، ئادەمنىڭ ئەقلىي

قابىلىيىتى، ساپاسى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

1. زامانىۋى قابىلىيەتنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى. ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئەقلىي قابىلىيەت زامانىۋى قابىلىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. ئۇ، ئادەمنىڭ تەپەككۇر، خاتىرە، مەنتىق، ئىدراك، ھېسابلاش قابىلىيەتلىرى ھەمدە سۆز - ئىبارىلەرنى چۈشىنىش ۋە ئۇچۇرلارنى راۋانلاشتۇرۇش دەرىجىسى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپىدۇ. ئامېرىكىلىق پسىخولوگ گىيۇلفوردنىڭ قارىشىچە: ئادەمنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى خۇددى تىك تۇرغان بىر كۈپ جىسىمغا ئوخشاش بولۇپ، ئۇزۇنلۇق، كەڭلىك، ئېگىزلىكتىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپنىڭ تۇتاشتۇرۇلۇشىدىن تەركىب تاپىدۇ. بۇنىڭدا ئۇزۇنلۇق ئەقلىي قابىلىيەت مەشغۇلاتىنى كۆرسىتىدۇ، ئۇ ئادەمدىكى ئىدراك، خاتىرە، تارقاقلاشتۇرۇش تەپەككۇرى، مەركەزلەشتۇرۇش تەپەككۇرى ۋە باھالاش قاتارلىق بەش ئامىلدىن تەركىب تاپىدۇ؛ كەڭلىك ئەقىل پائالىيىتىنىڭ مەزمۇنىنى كۆرسىتىدۇ، ئۇ، ئادەمنىڭ ئەقىل پائالىيىتىدىكى گرافىك شەكىل، شەرتلىك ئالامەت، سېمانتىكا ۋە ھەرىكەت قاتارلىق تۆت خىل ئامىلدىن تەركىب تاپىدۇ؛ ئېگىزلىك ئەقىل پائالىيىتى مەھسۇلاتىنى كۆرسىتىدۇ، ئۇ، ئادەم ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ ئومۇمىي مەركىزى، تۇر ئايرىمىسى، مۇناسىۋەت، سىستېما، ئالماشتۇرۇش ۋە ئۈچۈر قاتارلىق ئالتە خىل ئامىلدىن تەركىب تاپىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئادەم ئەقلىي پائالىيەت قىلغاندا: ئاڭلىق ھالدا قاتار قىلىپ گۇرۇپپىلاش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ يۇقىرىدىكى بىر مۇنچە ئامىللارنى ئورگانىك بىرلەشتۇرىدۇ، يەنى ئۇزۇنلۇق (بەش خىل ئامىل) ×كەڭلىك (تۆت خىل ئامىل) × ئېگىزلىك (ئالتە خىل ئامىل) =120 خىل ئامىلدىن ئەقلىي قابىلىيەت قۇرۇلمىسىنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسىنى ھاسىل قىلىپ، ئەقىلنىڭ بىر پۈتۈنلۈك رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ. ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ رولى قانچە ياخشى جارى قىلدۇرۇلسا، ئادەمدىكى قابىلىيەتنىڭ رولى شۇنچە كۈچىيىدۇ، ئەكسىچە بولغاندا، ئادەمدىكى قابىلىيەتنىڭ رولى شۇنچە ئاجىزلايدۇ. بۇ تەتقىقات ھازىر ئېلىپ بېرىلماقتا، ئەگەر ئىلمىي يوسۇندا دەلىللىنەلىسە زامانىۋى ئادەملەرنىڭ ئەقىل ۋە قابىلىيىتىنى يېڭى سەۋىيىگە كۆتۈرگىلى بولىدۇ.

2. زامانىۋى قابىلىيەتنىڭ ساپا بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى. ساپا زامانىۋى قابىلىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى تەبىئىي ئالدىنقى شەرت ۋە شارائىتتۇر. لېكىن، ساپانىڭ ئۆزىلا قابىلىيەت ئەمەس، ساپا پەقەت قابىلىيەتنىڭ شەكىللىنىش ۋە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن شارائىت ۋە ئاساس ھازىرلاپ بېرەلەيدۇ. شۇڭا قابىلىيەت ساپا ئاساسىدىكى تەرەققىيات بولىدۇ. بىرى ئادەمدە ساپا جەھەتتە مەلۇم يېتەرسىزلىك بولسىمۇ، ئۇنىڭ قابىلىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا جەزمەن تەسىر يەتكۈزۈشى ناتايىن، بۇ يەردىكى ئاچقۇچ ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقىغا باغلىق. ئالايلۇق ئاسترونوم كېپىلىر ئاي كۈنى توشماستا يەتتە ئايلىق تۇغۇلۇپ قالغان بالا ئىدى. ئۇ كىچىكىدىنلا تېنى ئاجىز، كېسەلچان ئىدى. لېكىن، ئۇ شۇنداق تۇرۇغلۇق پىلانېتلار ھەرىكىتىنىڭ ئۈچ چوڭ قانۇنىيىتىنى كەشىپ قىلدى. نيۇتون تۇغۇلغاندا ئېغىرلىقى ئاران ئۈچ جىڭ بولۇپ، ئۆلۈپ كېتىشكە تاسلا قالغان، ئۇ شۇنداق تۇرۇغلۇقمۇ بۇيۇك فىزىك ۋە ئاسترونوم بولۇپ يېتىشىپ چىققان. ئېينىشتېيىن جىسمانىي جەھەتتە يېتىلىشى بەكمۇ ناچار بولغاچقا، تۆت ياشقا كىرگەندە ئاران تىلى چىققان. ئۇ شۇنداقتىمۇ ئالىم بولۇپ يېتىشىپ چىققان. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئادەمنىڭ ئەسلىدىكى تەن ساپاسى، ئەقلىي قابىلىيەت ساپاسىنىڭ ناچارراق بولۇشىمۇ ھېچقانچە قورقۇنچلۇق ئەمەس، پەقەت قەتئىي تەۋرەنمەستىن توختىماي ئىلگىرىلەيدىغان، قېتىرقىنىپ تىرىشىدىغانلا بولسا ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرغىلى بولىدۇ.

4. زامانىۋى قابىلىيەتنى يېتىلدۇرۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش

ئادەمنىڭ قابىلىيىتىدە پەرق بولىدۇ. بەزى ئادەمنىڭ قابىلىيىتى كۈچلۈكرەك. بەزى ئادەمنىڭ قابىلىيىتى ئاجىزراق بولىدۇ، بەزى ئادەمنىڭ بۇ جەھەتتىكى قابىلىيىتى كۈچلۈك بولسا، بەزى ئادەمنىڭ ئۇ جەھەتتىكى قابىلىيىتى كۈچلۈك بولىدۇ. بۇ نورمال ئەھۋال. لېكىن، ئادەمنىڭ قابىلىيىتىدىكى پەرقلەر تۇغما، تۇراقلىق بولمايدۇ، بەلكى ئادەمدە ئەسلىدە بار بولغان پسىخىكىلىق، فىزىئولوگىيىلىك ساپا ئاساسىدا، ئائىلە، مەكتەپ ئىجتىمائىي مۇھىت شارائىتلىرىنىڭ تەسىرى ۋە ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا تەدرىجىي يېتىلىدۇ ۋە تەرەققىي قىلىدۇ. ماركس مۇنداق دېگەن: «ھاممال بىلەن پەيلاسوپ ئارىسىدىكى تەبىئىي پەرق دەرۋازا ساقلايدىغان ئىت بىلەن ئوۋچى ئىتنىڭ پەرقىدىن نۇرغۇن دەرىجىدە

ئەۋلاد گۈرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

كىچىك». بۇ سۆزنىڭ مەنىسى شۇكى، ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى قابىلىيەتنىڭ پەرقى ئەسلىدە ئانچە چوڭ بولمايدۇ، لېكىن بۇ پەرق كېيىنچە چوڭىيىپ كېتىدۇ. بۇ ئەھۋال ئادەم قابىلىيىتىنى ئەمەلىيەت جەريانىدا يېتىلدۇرۇشكە ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشقا بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. يېتىلدۇرۇش يولى يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئادەمنىڭ ساپا شارائىتىدىن باشقا، يەنە تۆۋەندىكى شارائىتلارمۇ بار.

(1) جىسمانىي ساپاسى. ئادەم تۆرەلمە ياكى بوۋاق ۋاقتىدا جىسمانىي ۋە مېڭە جەھەتتە تېز يېتىلىش مەزگىلىدە تۇرىدۇ. ئەگەر يېتىلىش ناچار بولسا ياكى ئېغىر دەرىجىدە مېيىپ بولسا ئادەمنىڭ مەلۇم جەھەتتىكى قابىلىيىتىگە مەلۇم تەسىر يەتكۈزىدۇ. (2) بالدۇر تەربىيىلىنىش. دۇنياۋى ئالىملارنىڭ بۇ جەھەتتىكى تەتقىقاتلىرى شۇنى ئىسپاتلاپ بەردىكى، بالىلارنىڭ بالدۇر تەربىيىلىنىشى ئادەمنىڭ قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا تەسىرى ئىنتايىن زور تەسىر كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، 17 ياشتا ئېرىشىدىغان ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسىنى 100% دېسەك، ئۇنىڭ ئىچىدە سەككىز ياشتىن ئىلگىرى ئېرىشىدىغانىنى 80 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ، توققۇز ياشتىن كېيىن ئېرىشىدىغىنى ئاران 20 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. (3) مەدەنىيەت، پەن ـ تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلىنىش. ئادەم ھامان ئالدىنقىلار يارانقان مەدەنىيەت، پەن ـ تېخنىكا بىلىملىرى ۋە تەجرىبىلەرنى قوبۇل قىلىشى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ. مەدەنىيەت، پەن ـ تېخنىكا بىلىملىرىنى ئىگىلەش ئادەمنىڭ قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئادەمدىكى قابىلىيەتنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق. (4) مۇشەققەتكە چىداش ۋە تىرىشچان بولۇش. تالانت تۇغما خاسلىق ئاساسىدىكى تىرىشچانلىقتا بولىدۇ. تىرىشچانلىق بولمايدىكەن تۇغما خاسلىق بولغان تەقدىردىمۇ تالانتنىڭ يېتىلىشى مۇمكىن ئەمەس. بىر ئادەمنىڭ ئىرسىيەت ئۇستۇنلۇكى ھەر قانچە بولسىمۇ، ئەگەر ئۇ تەرلەپ ـ پىشىپ ئىشلەشكە، تىنىمسىز ئىزلىنىشكە ماھىر بولمايدىكەن، ئۇ بۈيۈك ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىررالمايلا قالماستىن، بەلكى ئادەتتىكى نەتىجىگىمۇ ئېرىشەلمەيدۇ. قابىلىيەتكە ئىگە بولۇش، ئىقتىدارنى ئۆستۈرۈشتە سۈبيېكتىپ تىرىشچانلىق بولماي مۇمكىن ئەمەس. (5) ئىجتىمائىي ئەمەلىيەتكە قاتنىشىش. ئادەمنىڭ قابىلىيىتى ئوبيېكتىپ دۇنيانى ئۆزگىرتىشتىكى ئەمەلىي پائالىيەت داۋامىدا شەكىللىنىدۇ ۋە تەرەققىي قىلدۇ، ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت پائالىيىتىگە بىۋاسىتە قاتناشقاندىلا ئۆزىنى ھەقىقىي چېنىقتۇرغىلى، ئىقتىدارىنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ. (6) ئىجتىمائىي شارائىت ۋە ئىجتىمائىي تۈزۈم ئادەمنىڭ قابىلىيىتىگە مەلۇم تەسىر كۆرسىتىدۇ.

قابىلىيەتنىڭ يادروسى — ئەقىل ۋە ئەقلىي ئىقتىدار

دۇنيادا تالانت ئاممىلىرى ئۇستىدىكى تەتقىقاتتا ئومۇميۈزلۈك ئەقلىي ۋە ئەخلاقىي جەھەتتە پىكىر يۈرگۈزۈلىدۇ ھەمدە ئەقىل ئىقتىدارنى ئۆستۈرۈشنى تالانت تەربىيىسىنىڭ نېگىزلىك مەزمۇنى قىلىدۇ. مۇشۇ ئەھۋالنى ئاساس قىلىپ ئەقىل ۋە ئەقلىي ئىقتىدارنى قابىلىيىتىنىڭ يادروسى سۈپىتىدە ئايرىم تىلغا ئالىمىز.

1. ئەقلىي قابىلىيەت بىلەن ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ مۇناسىۋىتى

ئەقلىي قابىلىيەت بىلەن ئەقلىي ئىقتىدار قابىلىيەت تەرەققىياتىدا بىر ـ بىرىگە زىچ باغلىنىدىغان ئىككى قانات بولۇپ، بىرى كەم بولسا قابىلىيەت تەرەققىي قىلالمايدۇ، ئەمما، بۇ ئىككى تەرەپنىڭ مەزمۇندا پەرق بولىدۇ. ئەقلىي قابىلىيەت ئادەمنىڭ ئەقلىي پائالىيەت سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەقلىي ئىقتىدار بولسا، ئادەمنىڭ مەلۇم پائالىيەتنى ئېلىپ بېرىش، مەلۇم پائالىيەتنى ئورۇنداش كارامىتىنى، يەنى ئۇ پائالىيەت جەريانىدا كۆرسىتىدىغان قابىلىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. ماھىيەت جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئەقلىي ئىقتىدار ئادەمنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت پەزىلەتلىرى كاتېگورىيىسىگە كىرىسمۇ، ئەمما ئادەتتە ئەقلىي قابىلىيەتنى ھاسىل قىلىدىغان ئاممىلارغا ئوخشىمايدۇ. چۈنكى ئۇ ئەقلىي قابىلىيەتنى ھاسىل قىلىدىغان تۈرلۈك قابىلىيەتلەر ئۆزىنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشتا زۆرۈر بولغان، ئەقلىي پائالىيەتلەرنىڭ ئۇنۇمچانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان قابىلىيەتلەردۇر. شۇنداق بولغاچقا، ئەقلىي قابىلىيەت تالانتنىڭ تەرەققىياتىدا چەكلىك بولىدۇ، ئەقلىي ئىقتىدارئىنسانىيەتنىڭ ئۇلادمۇ ئۇلاد داۋاملاشتۇرۇش مەنىسىدىن چەكسىز بولىدۇ. بىز ئادەتتە ئېيتىدىغان «ئەقلىي ئىقتىدار» ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش ئاساسىدا ئېرىشىدىغان، بولۇپمۇ دەرىجىسى ئوخشاش بولمىغان قىيىن مەسىلىلەرنى ئىجادىي ھەل

قىلغاندا ئىپادىلىنىدىغان پسىخىك پەزىلەت (ئەقلىي ئىقتىدار پەزىلىتى ۋە خاسلىق پەزىلىتى) دۇر. تېخىمۇ ئېنىق ئېيتقاندا، ئىنسانىيەتنىڭ قىيمەن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ۋە مەسئۇلاتلارنى ئۈستىلەپچىقىرىش جەريانىدا ئىپادىلىنىدىغان ھەمدە ھەر خىل ياكى ھەر نەچچە خىل مەدەنىيەت مۇھىتىدا قەدىرلىنىدىغان قابىلىيەتلەر جەمئىيىسىدۇر. ئەقلىي قابىلىيىتى ئۇستۇن ئادەملەر ئادەتتە ئەقلىي ئىقتىدارىمۇ ئۇستۇن بولىدۇ. ئەمما، بۇ ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتى مۇتلەق ئەمەس.

ئەقىل ياكى ئەقلىي قابىلىيەت ھەققىدە ئالىملارنىڭ قاراشلىرىدا تالاش ـ تارتىشلار بار. چۈنكى، ئەقىل دېگەن 120 خىلدەك ئامىلدىن قۇرۇلغان مۇرەككەپ جانۇ جاھان بولغاچقا، ئۇنىڭ ئاددىيلا چۈشەندۈرۈپ كەتكىلى بولمايدۇ. شۇڭا، بىز ئەقىل ھەققىدىكى بىر قەدەر تەپسىلىي چۈشەنچىلەرنى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن 1990 ـ يىلى 6 ـ ئايدا نەشر قىلىنغان «ئەقىل ۋە پەزىلەت» دېگەن كىتابتىن كۆرۈڭۈلىشىنى تەۋسىيە قىلىپ، قىسقا گەپنى قىلغاندا، ئالىملارنىڭ قاراشلىرىنى تۆۋەندىكىچە خۇلاسە قىلىش مۇمكىن:

پەزىلەرنىڭ قارىشىچە، ئەقلىي قابىلىيەت ئادەمنىڭ تۇرلۇك مۇرەككەپ شەيئىلەر ۋە ئابستراكت تەپەككۇرنى بىر تەرەپ قىلىش قابىلىيىتىدۇر.

پەزىلەرنىڭ قارىشىچە، ئەقلىي قابىلىيەت ئادەمنىڭ تۇرلۇك قابىلىيەتلىرىنىڭ يىغىندىسىدۇر. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، ئەقىل مەلۇم بىر تەرەپتىكى قابىلىيەت بولماستىن، بەلكى ئادەمنىڭ تەپەككۇر، ئۆگىنىش، ئۇيغۇنلىشىش قاتارلىق بىلىش پائالىيەتلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئۇنۇمۇبرسال قابىلىيەت، مېڭە بايلىقى بولۇپ، بۇنداق قابىلىيەت كىشىلەرنىڭ بىلىش پائالىيىتىنى ئۇنۇملۇك ئىلىپ بېرىشىغا، مەسىلىلەرنى توغرا تەھلىل قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ. ئۇ ھەر قاچان كۆزىتىش، تەپەككۇر قىلىش، خاتىرە قىلىش، دىققەت قىلىش، تەسەۋۋۇر قىلىش، ھۆكۈم چىقىرىش، تەھلىل قىلىش قاتارلىق بىر يۈرۈش بىلىش پائالىيەتلىرى داۋامىدا ئىپادىلىنىدۇ ھەمدە تەپەككۇرنى مەركەز قىلىدۇ. ئەقلىي ئىقتىدار بولسا، مانا مۇشۇنداق زور يوشۇرۇن قابىلىيەت ئاساسىدا ئۈزلۈكسىز تەپەككۇر بىلەن چەكسىز تەرەققىي قىلىدۇ. ئىرسىيەتلىك بولماستىن، ئىجتىمائىي ئامىللار، تەلىم ـ تەربىيە ئامىللىرى، ئەمەلىيەت ئامىللىرى ئەقلىي ئىقتىداردىكى ئامىللارغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدۇ.

بىز ئەقىلنى يوشۇرۇن بايلىق مەنبەسى دەپ چۈشەنسەك، ئەقلىي ئىقتىدارنى ئەنە شۇ ئەقىل بايلىقىنى ئاچقۇچى تەپەككۇر قىلىۋاتقان روھ، تەپەككۇر قىلىۋاتقان مۇشۇ روھ ئۇرغۇپ تۇرغاندا ھەمدە زامانىۋى ئۇسۇللار بىلەن رىغبەتلەنگەندە ئەقىلدىن ئىبارەت بۇ بايلىق ئۇنۇملۇك ئىچىلىدۇ. ئەقلىدىكى كۆزىتىش، خاتىرە تەپەككۇر، دىققەت، تەسەۋۋۇر... قابىلىيەتلىرى كۆزىتىش ئىقتىدارى، خاتىرە ئىقتىدارى، تەپەككۇر ئىقتىدارى، دىققەت ئىقتىدارى، تەسەۋۋۇر ئىقتىدارى ... بولۇپ چەكسىزلىككە قاراپ تەرەققىي قىلىدۇ، دەپ چۈشىنىمىز. مۇشۇنداق قارىغاندا، ئادەم ھايۋاندىن تەپەككۇر ئارقىلىق ئايرىلىپ چىقىدۇ، تەپەككۇر ئادەمنىڭ تەبىئىتى بولىدۇ، بۇ تەبىئەت ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ تەرەققىي قىلىشىدىكى ئاساس بولىدۇ. نېمىس پىداگوگىكى ۋېتتىنىڭ قارىشىچە، ئەگەر ئامەدمنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت جەھەتتىكى يوشۇرۇن قابىلىيىتىنى 100 ھېسابلىغاندا، بەش ياشقىچە تەربىيىلەنمىگە بالىنىڭ يوشۇرۇن ئەقلىي قابىلىيىتى 80 گە چۈشۈپ قالىدۇ؛ ناۋادا بۇ بالىنى يەنىلا تەربىيىلىمىگەندە ئۇنىڭ يوشۇرۇن ئەقلىي قابىلىيىتى داۋاملىق تۆۋەنلەپ بارىدۇ. تەخمىنەن ئېيتقاندا، ھەر بەش يىلدا 20 پىرسەنتكە تۆۋەنلەپ بارىدۇ. ئۇ ھاياتلىقنىڭ چەكسىز تەرەققىيات جەريانىغا مەڭگۈلۈك ھەمراھ بولۇپ ماڭىدۇ. ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسى 100 پىرسەنتكە يېتىپ بېرىپ توختىسىمۇ، ئەقلىي ئىقتىدار 200 پىرسەنتكە، 1000 پىرسەنتكە يېتىپ بارىدۇ. ئادەمدىكى بۇنداق ئۆسۈپ بارىدىغان ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ شەكىللىنىشى ئادەمنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدا تۇتۇپ تۇرغان، مىليون يىللىق ھاياتلىق ئۇزگىرىشى شەكىللەندۈرگەن ناھايىتى مول جىسمانىي ۋە مەنىۋى قۇدرەت ئامىللىرىغا باغلىق بولۇپلا قالماستىن، يەنە ئىنسانىيەتنىڭ مىليون يىللاردىن بۇيانقى ئەمەلىيەت پائالىيىتى، بولۇپمۇ ئىجادىي پائالىيەتلىرى يېتىشتۇرگەن ئىجتىمائىي مەدەنىيەتنىڭ ئادەمنىڭ فىزىئولوگىيىلىك ھالىتىگە، پسىخىك ھالىتىگە كۆرسەتكەن تەسىرىگە، شۇنداقلا ئۇزگەرتىشىگىمۇ باغلىق بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، پسىخولوگىيە نۇقتىسىنەزەردىن قارىغاندا، نورمال ئۆسۈشكە مۇۋاپىق بولغان ھەر بىر ئادەمدە غايەت زور يوشۇرۇن ئەقلىي ئىقتىدار بولىدۇ. ھالبۇكى، ئادەم ئۇزىدىكى يوشۇرۇن

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئەقلىي ئىقتىدارنى كۆڭۈلدىكىدەك ئېچىش ئۈچۈن، سۈبيېكتىپ بىلەن ئوبيېكتىپنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆز ئارا تەقەززا قىلىدىغان، ئۆز ئارا ئىلگىرى سۈرىدىغان مۇناسىۋەتلەرنى دىئالېكتىك بىر تەرەپ قىلىش كېرەك بولىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە، ياخشى تەن پسىخىك ساپا ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئېچىلىشىغا ماددىي ئاساس بولسا، ئىجتىمائىي ۋە تارىخىي شەرتلەر ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ مۇۋەپپەقىيەت كۆرسەتكۈچىگە يېتىدىغان شارائىتى بولىدۇ، ئەمما ئىجادىي ئەمگەككە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئەقلىي قابىلىيىتى ناھايىتى ئۈستۈن بولغان بىر ئادەمنىڭ ئىجادچان بولۇپ كېتىشى ناتايىن. چۈنكى، ئەقلىي قابىلىيىتى ئۈستۈن ئادەملەرنىڭ ھەتتا بىلىمى خېلى كۆپ ئادەملەرنىڭمۇ ئىجاد قىلالمايدىغانلىقىنى ھەممىمىز ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، تارىخىي پاكىتلار نەزەرىمىزگە سېلىپ تۇرۇپتىكى تارىختىكى نۇرغۇن مۇتەپەككۇرلار ئەقلىي قابىلىيىتىنىڭ ئۈستۈنلۈكى ياكى بىلىمىنىڭ كۆپلۈكىدىنلا ئەمەس، ئاساسلىقى، مەخسۇس مەسىلىلەر ھەققىدىكى تەتقىقاتى نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن، ھەتتا ھۇر كېمىسىنى سەنئەتكار پولتون، پاختا چىقىرىش ماشىنىسىنى باشلانغۇچ مەكتەپ مۇئەللىمى گوتنى ئىجاد قىلغاندەك، كەسىپ ئەھلى بولمىغانلارمۇ مەخسۇس ئىزدىنىش نەتىجىسىدە باشقا كەسىپلەردە ئالىم، ئىختىراچى بولۇپ يېتىشكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىلمىي تەربىيىلىنىش ـ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش، ئىنتىلىش، ئىزدىنىش، ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئېچىلىشىدا ئەلا ئۇنۇم ھاسىل قىلىدىغان مۇھىم ۋاستە بولىدۇ، ئەمەلىيەت بىلەن ئادەمنىڭ سۈبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقى بولۇپ ئىپادىلىنىدىغان خاسلىق ـ يۇكسەك ئىنتىلىش پسىخىكىسى ۋە ئاكتىپ كىشىلىك تۇرمۇش پوزىتسىيىسى يوشۇرۇن ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئېچىلىشىدىكى ئەڭ زور تەرەپلەردە ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ، بولۇپمۇ ھەر كۈنلۈكى دېگۈدەك يېڭىلىق پەيدا بولۇش بىلەن بىر چاغدا، كىشىلەرنى چۆچۈتۈپ قويىدىغان خېيىم ـ خەتەرلەرنىمۇ سوۋغا قىلىپ تۇرىدىغان بۇگۈنكى دۇنيادا كىشىلەر كۆز ئالدىدىكى ۋە كەلگۈسىدىكى تۇرلۇك رىقابەت ۋە مۇسابىقىلەرگە ئويغۇنلىشىش ئۈچۈن ئۆگىنىشنى، سۈبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقنى جارى قىلدۇرۇپ، ئاكتىپ ياشاشنى ئۆگەنمەيدىكەن، يوشۇرۇن ئەقلىي ئىقتىدارىنى ئېچىشتا ياخشى ئۇنۇم قازىنالمايدۇ.

— كەلگۈسىدىكى ساۋاتسىزلار، — دەيدۇ تالانت تەتقىقاتچىسى پسىخولوگ ھوببىرت. گىئورگىي، — كىتاب ئوقۇشنى بىلمەيدىغانلار ئەمەس، بەلكى قانداق ئۆگىنىشنى ئۆگىنىپ ئالالمىغانلاردۇر. تازا زەڭ قويىدىغان بولساق، زامانىمىزنىڭ ئەقلىي ئىقتىدار تەرەققىياتىدىكى ئومۇمىي يۈزلىنىشى «بىلىم بار» دەيدىغانلارنى پەقەت يېڭى ئەقلىي ئىقتىدار قۇرۇلمىسىنى تۇرغۇزۇشنى بىلىم ئاساسى بىلەن تەمىن ئېتەلەيدىغانلار دەپلا چۈشىنىدۇ، يەنى بۇ ھال مەكتەپلەردە ئۇقۇشنىڭ ئاياغلىشىشى، تالانت نۇقتىسىدىن ئالغاندا، پەقەت تېخىمۇ تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۆگىنىشنىڭ باشلىنىشى بولىدىغانلىقىدىن دېرەك بەردى. جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە ئەركىن ئۇيغۇنلىشىپ ماڭىدىغان ئادەملەرنىڭ ئۆمۈرۋايەت ئۆگەنگۈچىلەر بولىدىغانلىقىدىن دېرەك بەردى. شۇنىڭ ئۈچۈن، زامانىمىزدا تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشكە ئىنتىلىۋاتقان ئادەملەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئىنسانىيەتنىڭ تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرىنى بىلىش ۋە ئۆگىنىش جەھەتتىن يېڭى تەجرىبىلەرنى ئىگىلەش ناھايىتى مۇھىمدۇر. چۈنكى پەقەت مۇشۇنداق يېڭىچە تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرى، ئۇسۇللىرىنى ۋە ئۆگىنىشنىڭ يېڭىچە ئۇسۇل، تەجرىبە، ماھارەتلىرىنى ئىگىلىگەندىلا، ئادەم ئۆزىنىڭ پاراسەت پائالىيىتىنى يېڭىچە يۇقىرى ئىقتىدار، ئۇنۇم بىلەن خىزمەت قىلىدىغان ھالەتكە كەلتۈرەلەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەقىلشۇناسلار بىزدىن ئۆزىمىزنى يول ئېچىپ ماڭىدىغان، يېڭىلىق يارىتىدىغان، ئىقادىي خاراكتېرى ئۈستۈن ئادەملەرگە ئايلاندۇرۇشتا «رەسمىيلەشكەن بىلىملەرنى بىر تەرەپ قىلىش فۇنكسىيىسى» (بىلىمنى يادىغا كەلتۈرۈش ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان تەكرارلاش خاراكتېرىدىكى ئەقىل ئەمگىكى) نىڭ نېگىزلىك قانۇنىيەتلىرى ۋە ئۇسۇللىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئۆگىنىش ماھارەتلىرىنى ئىگىلەش (بۇ ھەقتىكى ماھارەتلەرنى ئۆگىنىش ئۈچۈن مىللەتلەر نەشرىياتى 1993 ـ يىلى نەشىر قىلغان «ئادەم ۋە ئىقتىدار» دېگەن كىتابنىڭ ماھارەت قىسمىغا قاراڭ) بىلەن بىر چاغدا، تېخىمۇ مۇھىمى، «يېڭىلاش تىپىدىكى غەيرىي رەسمىي بىلىملەرنى بىر تەرەپ قىلىش فۇنكسىيىسى ۋە بايقاش تىپىدىكى بىلىملەرنى بىر تەرەپ قىلىش فۇنكسىيىسى» (ئالدىنقىسى قارار چىقىرىش، مۆلچەرلەش، لايىھىلەش، تەتقىق قىلىش، ئىجاد قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئەقلىي ئىقتىدارنى كۆرسىتىدۇ، كېيىنكىسى ئىسلاھ قىلىش، يېڭىلىق يارىتىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك پاراسەت پائالىيىتى

قابىلىيىتىنى كۆرسىتىدۇ) بىلەن مۇناسىۋەتلىك تەپەككۇر قانۇنىيىتى ۋە ئۇگىنىش ئۇسۇلىنى ئىگىلەش، پاراسەت پائالىيىتى پەزىلىتىنى ئۆستۈرۈشكە تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىشنى تەكىتلەيدۇ. مانا بۇ ئادەمنىڭ ئەقىل ۋە ئەقلىي ئىقتىدار بۇلىقىنى ئېچىپ، تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىپ كېتىشتىكى مۇھىم ھالقىدۇر.

بىراق، شۇنىڭغا دىققەت قىلماي بولمايدۇكى، بۇنداق ئېچىشتا توغرا نۇقتىنىزەر - يېتەكچى ئىدىيە بولۇش كېرەك. مەسىلەن، بۇ مەسىلىدە بەزىلەر: «ئىرسىيەت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دېگەن نۇقتىنىزەرگە، بەزىلەر: «مۇھىت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دەيدىغان نۇقتىنىزەرگە ئەگىشىپ كەتكەن. «ئىرسىيەت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دەيدىغان قاراشتىكىلەر: ئادەم تۇغۇلۇشىدىلا مەلۇم خىلدىكى بەلگىلىك ئەقلىي ئۇستۇنلۇك ياكى زېھنىي بۆلۈنمىگە ئىگە بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، بىز جانابىي ئاللا بىزگە ئاتا قىلغان ئەقلىي ئىقتىدار ياكى زېھنىي بۆلۈنمە بويىچە قاتار بولىمىز، ئومۇمەن كۆپچىلىكىمىز «ئەقىللىق» ، «ھوشيار» ، «چېچەن» ياكى «پاراسەتلىك» ئادەملەر قاتارىغا كىرىپ كېتىمىز دەۋېلىپ، كىشىلەرنى يوشۇرۇن ئىقتىدارىنى ئەمەلىيەت داۋامىدا ئېچىشتىن ۋاز كەچتۈرسە، «مۇھىت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دەيدىغان قاراشتىكىلەر ئادەمنى تۇغۇلۇشىدىلا ھېچقانداق ئاساسى يوق بىر ۋاراق «ئاق قەغەز» ، «تىرىشچانلىق - تالانت» دەۋېلىپ، ئادەمدىكى تالانتنىڭ ھەممىنى ئادەم ياشاۋاتقان مۇھىت ئۆزلۇكىدىن بېرىدىغاندەك، كىشىلەرنى پائالىيەتچانلىق بىلەن مۇھىتنى ياخشىلاش، شۇ ئاساستا ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئەقلىي ئىقتىدارىنى ئېچىش ۋە داۋاملىق ئۆستۈرۈشتىن ئىبارەت تىرىشچانلىقتىن ۋاز كەچتۈرىدۇ. شۇڭا، ئەقلىي ئىقتىدارىنى ئېچىشتا يېتەكچى ئىدىيە جەھەتتە سەگەك بولۇپ، «ئىرسىيەت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دەيدىغان ياكى «مۇھىت ھەممىنى ھەل قىلىدۇ» دەيدىغان خاتا نەرسىلەرنىڭ كەينىدىن مېڭىپ كېتىشكە سەگەك بولۇش كېرەك. شۇنداق ئىكەن، ئۆزىمىزدىكى ئەقلىي قابىلىيەت ۋە ئەقلىي ئىقتىدارنى قانداق بىلىمىز ۋە ئاچىمىز؟

2. ئەقلىي قابىلىيەت

ئەقىل ئۇستىدە ئويلىنىۋاتقان بىر پەيلاسوپ ئۆزىنىڭ قەلبىدە يوز بېرىۋاتقان ئەھۋاللارنى بايان قىلغاندا، بېشىمنى كۆتۈرۈپ ئاسمان بوشلۇقىغا قاراپ بولۇپ، ئاندىن كۆڭلۈمگە قاراپ چىققىنىمدا مەڭگۈلۈك بىر تىترەپ كەتتىم. چۈنكى، بىزنىڭ بىلىپ يەتكىنىمىز، بىزنىڭ ھېچنېمىنى بىلمەيدىغانلىقىمىز ئىكەن، دېگەن. شۇنچە كۆپ بىلگەن ئالىم نېمىشكە بۇنداق دەيدۇ؟ چۈنكى ئۇ ئىجادىيەت پاراسىتىنىڭ يۈكسەك چوققىسىدا تۇرۇپ خىيال سۈرگەن. ئەقلدىكى نۇرغۇن سىرلار، بولۇپمۇ ئىلھام، بۇاستە سەزگۈ ھەققىدىكى يېڭى بايقاشلار تېخىچە خېلى كۆپ ئادەملەر بىلمەيدىغان يېڭىلىقلاردۇر. ئامېرىكىنىڭ «ئىلىم - پەن» ژۇرنىلى نېمە ئۈچۈن مۇشۇ ئەسىردە ئىنسانىيەتكە ئەڭ چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن 20 تۈرلۈك ئىلىم - پەن نەتىجىسى ئىچىدە بىرىنچى ئورۇندا يالتىراق، ئىككىنچى ئورۇندا زېھنىي سىناش مۇسابىقىسى تۇرىدۇ، دەيدۇ؟ چۈنكى زېھنىي سىناش باشلانغاندىن كېيىن ئەقلدىكى سىرلىق قەسىرلەر ئېچىلىپ، گېگانت ئادەملەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە تېخىمۇ كەڭ يول ئېچىلغان.

راست دېگەندەك، ئەقىل بابىدا ئۆزىنى بىلىش ئالىملاردىن تارتىپ ئاددىي ئادەملەرگىچە كامالەت ئىزدەشنىڭ باش ھالقىسى، «مېنىڭ كاللام ئىشلىمەيدۇ» دەپ مەيۈس يۈرگەنلەر ئۈچۈن تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشنىڭ شەرتى. بەزى ئادەملەر ئۆز ئەقلىنى بىلىپ يېتەلمىگەندە ئۆزىنى سەل چاغلاپ يۈرگەن بىلەن، بىلىپ يەتكەندە ئۆزىدە قوتتان بولاقتەك ئېتىلىپ تۇرىدىغان تالانت مەنبەسى بارلىقىنى بىلگەن. ئالبېرت ئېينىشتېيىن 30 ياشتا «نىسبىيلىك نەزەريىسى» نى ئىجاد قىلىپ دۇنيانى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن بىلەن، كىچىك ۋاقتىدا ئەقلىدە ئارقىدا قالغان بالا ئىدى. ئۇن نەچچە يېشىدا شۇ سەۋەبتىن مەكتەپتىن چىقىرىۋېتىلگەنىدى. ئاتا - ئانىسىمۇ ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن ئۈمىدسىزلىنەتتى. مەكتەپتىن ھەيدىلىپ 11 يىلدىن كېيىن دۇنياغا تونۇلغان ئالاھىدە تالانتلىق ئادەم بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ بەزى ئەسلىمىلىرىگە قارىغاندا، ئۇنىڭ بۇنداق تالانت كۆرسىتىشى ئۇنىڭ ئۆزىدىكى ئەقلىي قابىلىيەتتى بىلىپ يەتكەنلىكى ۋە دەرھال تولۇقلاش تەدبىرلىرىنى قوللانغانلىقى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك. ئالىملارنىڭ توغرا نەسىھەتلىرىدىن قارىغاندا، بىزمۇ ئۆزىمىزنى بىلىپ يېتىپ، ئەقىل تولۇقلاش تەدبىرلىرىنى قوللانساق، تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشكە شەرت ھازىرلاپ كېتەلەيمىز. ئەقىل تەركىبىدە ناھايىتى كۆپ ئامىللار بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىچىدە، ئاساسلىقى، تۆۋەندىكى قابىلىيەتلەر رول ئوينايدۇ: (1) كۆزىتىش قابىلىيىتى،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

كۆزىتىش قابىلىيىتى چوڭ مېڭىنىڭ شەيئىلەرنىڭ تېپىك ئۆزگىچىلىكلىرىنى ۋە ئىنچىكە دائىرىلىرىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن بايقاپ ئالىدىغان قابىلىيىتى بولۇپ، ئۇ، بىلىش پائالىيىتىدە ناھايىتى كۆچلۈك سەزگۈلۈك بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. كۆزىتىش قابىلىيىتى كۆچلۈك ئادەم شەيئىلەرنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرىنى تېز، توغرا ئىگىلەپ ئالالايدۇ، يېڭى ئەھۋال ۋە يېڭى مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا بايقاپ ئالالايدۇ. شۇڭا، كۆزىتىش قابىلىيىتى كۆچلۈك بولغاندا، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈپ كېتىشكىمۇ قولايلىق شارائىت تۇغۇلىدۇ. كۆزىتىش قابىلىيىتى تۆۋەن بولسا، ئادەملەردە سەزگۈلۈك ئاجىزلاپ كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرغان نەرسىلەرنىڭ ماھىيىتىنى كۆرۈپ ئالالالمايدىغان بولۇپ قالىدۇ. كۆزىتىش قابىلىيىتى ناھايىتى تۆۋەن بولسا، ئادەم قوڭغۇراقتەك جارانگلاپ تۇرۇۋاتقان ئاۋازلارغىمۇ قۇلىقىنى يوپۇرۇپ ماڭىدىغان بېپەرۋالىقا — قەلبپالەچلىكىگە يۇزلىنىدۇ. قەلبىدە سەزگۈلۈك ئەمەس، بېپەرۋالىق ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان ئادەمدە زىللىق تۇگەيدۇ - دە، كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان گۈللەر ئارىسىدا تۇرغاندا، ئۇلارنىڭ نازۇك خۇش پۇراقلىرىنى ئايرىيالماي، قايسىسى ئېگىز تۇرسا شۇنى، قايسىسى يوغان ئېچىلسا شۇنى ياخشى گۈل دەۋېرىدۇ. خۇش ئاۋاز ناخشىچىلارنىڭ ئارىسىدا تۇرغاندا، ئۇلارنىڭ ئاۋازلىرىنى پەرقلەندۈرمەستىنلا، ئۇلارنىڭ تەققى - تۇرقىغا قاراپلا ھۆكۈم چىقىرىۋېرىدۇ. دېمەك، كۆزىتىش قابىلىيىتى ناچار بولغاندا ئادەمدە بىر خىل بېپەرۋالىق ئۆسۈپ كېتىدۇ - دە، ئادەم كۆزى ئوچۇق قارىغۇ، قۇلىقى‌بار گاس بولۇپ، تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشتە بىرنېچى توساققا دۇچ كېلىدۇ. (2) خاتىرە قابىلىيىتى. خاتىرە قابىلىيىتى چوڭ مېڭىنىڭ بىلىنىپ بولۇنغان شەيئى، بىلىم ۋە باشقاشەيئىلەرنى ئىستە ساقلاش ۋە يادىغا كەلتۈرۈش قابىلىيىتىدۇر. ئادەتتە، چوڭ مېڭە ئاڭلىغان، ئويلىغان، كۆرگەن ۋە بېشىدىن كۆچۈرگەن نەرسىلەر ھەققىدە تەسىرات قالدۇرىدۇ، ئەگەر ئۇلارنى سەل - پەل كۆچەپ ئىستە قالدۇرسا، ئۇلار مېڭىدە ساقلىنىدۇ، ئۇلارنى تەتبىقلاش توغرا كەلگەندە، ئۇلارنى يەنە يادىغا كەلتۈرەلەيدۇ، بۇنىڭ ئادەم مۇشۇ قابىلىيىتىگە تايىنىپ تېخىمۇ كۆپ بىلىملەرنى جۇغلىيالايدۇ. تېخىمۇ كۆپ تەجرىبىلەرگە ئېرىشەلەيدۇ ھەمدە شۇ ئاساستا مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلىش، ھەل قىلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرەلەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، خاتىرە قابىلىيىتى — ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ ھاسا تايىقى، پاراسەتنىڭ بۇلىقىدۇر. ئەگەر ئەقلىي قابىلىيەت مۇنداق ھاسا تاياقتىن ئايرىلسا، قېرى ئادەم قولىغا ھاسا تاياق ئالمىسا لىغىلداپ كەتكەتەك داۋالغۇپ كېتىدۇ ياكى يىقىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن تالانت بوسۇغىسىدىن كىرىشكە يەنە بىر توساق قۇرۇلىدۇ. (3) دىققەت قابىلىيىتى. دىققەت قابىلىيىتى ئادەمنىڭ ئوي - پىكرىنى ئالدىن بەلگىلەنگەن مەقسەت بويىچە مەلۇم ئالاھىدە ئوبيېكتقا توغرىلاش ۋە مەركەزلەشتۈرۈش قابىلىيىتىدۇر. دىققەت قابىلىيىتىنىڭ ياخشى - ناچار بولۇشى بىر ئادەمنىڭ شەيئىلەرنى بىلىشىنىڭ چوڭقۇر - تېيىز‌لىكىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. دىققەت قابىلىيىتى ناچار ئادەملەرنىڭ ئادەتتە زېھنىي كۆچى بىر ئىشقا مەركەزلەشمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن شەيئىلەرنى بىلىشى بىر قەدەر تېيىز بولىدۇ، ھەتتا ناتوغرا بولىدۇ، بۇنداق ئىكەن، دىققەت قابىلىيىتىنىڭ ناچارلىقى ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسىنى تۆۋەنلەشتۈرىدۇ - دە، تالانت بوسۇغىسىغايەنە بىر توساق قويۇلىدۇ. (4) تەپەككۇر قابىلىيىتى. تەپەككۇر قابىلىيىتىنى ئادەم مېڭىسىنىڭ تىل قورالىدىن پايدىلىنىپ، ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنى ۋاستىلىك يېغىنچاقلاش ۋە ئەكس ئەتتۈرۈش قابىلىيىتىنى كۆرسىتىدۇ، ئۇ، ئوبيېكتىنىڭ يۇقىرى باسقۇچى بولۇپ، ھېسسىي بىلىش ئاساسىدا شەيئىلەرنىڭ ماھىيەتلىك مەنسۇبلىقى ۋە ئىچكى قانۇنىيىتىگە بولغان بىلىشتۇر. تەپەككۇر قابىلىيىتىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكى، تەپەككۇر ئۇسۇلىنىڭ توغرا - ناتوغرىلىقى خېلى زور دەرىجىدە كىشىلەرنىڭ تەپەككۇر لۇشىيەننى، جەريانىنى، لوگىكىلىق تەرتىپىنى ۋە كونكرېت شەكىللىرىنى بەلگىلەيدۇ. شۇ ئاساستا كىشىلەرنىڭ شەيئىلەرنى كۆزىتىش، مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشىدىكى كونكرېت ئۇسۇلىنىمۇ بەلگىلەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىر ئادەمنىڭ پىكىر ئالاھىدىلىكى قانداق تېپتىكى تالانتلىق ئادەم بولۇشىدا ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. شۇنداق بولغاچقا، نۇرغۇن ئالىملار، تەپەككۇرنى تالانتنىڭ تۈرىدە قالىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن پوشكىننىڭ بىر سۆزىنى ئەقىل قىلىپ قويساق يېتەرلىك بولار. پىكىر: بۇيۇك ئەرسە! ئىنسانىنىڭ ئۇلۇغۋارلىقى پىكىر قىلىشتىن بولماي نېمىدىن بولاتتى؟! (5) تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى. تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى چوڭ مېڭىنىڭ بىلىپ بولۇنغان پاكىتلار ياكى تەييار بولغان كۆز قاراشلار ئاساسىدا يېڭىباشتىن يېڭى ئوبراز تۇرغۇزۇش قابىلىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى بىر

ئادەمنىڭ مېڭىسىنىڭ جانلىق بولۇش - بولماسلىق دەرىجىسىنى، بىلىمنى تەتبىقلاش دەرىجىسىنى ۋە يېڭىلىق يارىتىش قابىلىيىتىنى بەلگىلەيدۇ. بىز ئادەتتە دەپ يۈرگەن ئىجادىي قابىلىيەت دېگەنمۇ ئەمەلىيەتتە تەسەۋۋۇر، تەپەككۇردىن ئىبارەت ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ بالىسىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ تۇرمۇشتىكى ئۆزگىرىشلەردە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىدا مۇھىم تۇرتكىلىك رول ئويناپدۇ. ئالىملارنىڭ ئېيتىشىچە، ھەر بىر ئادەمدىكى يوشۇرۇن ئىجادىي قابىلىيەت ۋە تەسەۋۋۇر قابىلىيىنى ناھايىتى چوڭ بولىدۇ. مەسىلەن، تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي پەنلەردىن مەلۇماتلىق بىر يازغۇچى ئۆيىدە ئولتۇرۇپ يازغاندا ئۇنىڭ تەسەۋۋۇر كەپتەرلىرى بىردەم يەتتە قات ئاسماندا قانات قېقىپ يۈرسە، بىردەم دېڭىزنىڭ قەھرىدە ئۆزۈپ يۈرىدۇ. ھازىرقى كۈندىكى سۇ ئاستى كېمىلىرى بىلەن ئايروپىلانلارمۇ كىشىلەر ناھايىتى بۇرۇن تەسەۋۋۇر قىلغان نەرسىلەر ئىدى. بىزنىڭ ھازىرقى كۈندىكى خىيالىلىرىمىزمۇ كۈنلەرنىڭ بىرى يەنە ئەمەلىيەت بولۇپ قالىدۇ. يەنە كېلىپ، تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ھەممە ئادەمدە بولىدۇ. ئامېرىكىنىڭ تەتقىقات ئورۇنلىرى بۇنىڭدىن 50 يىل بۇرۇن ئىشچىلار ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئۆچتىن ئىككى قىسمىدا تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ۋە مۇستەقىل ئىجادىيلىق بارلىقىنى بايقىغان بولسا، ھازىرقى كۈندە ئامېرىكىلىقتىكى ئىجادىيەت بۇلىقىنى ئېچىشتىمۇ مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاھالىدە ئىجادىيلىق بار دېگەن ھۆكۈم بىلەن ئېچىش ئېلىپ بارماقتا. بۇنىڭغا يەنە شۇنداق بىر نەرسە پاكىت بولىدۇكى، ئىلىم - پەندىكى نۇرغۇن مۇۋەپپەقىيەتلەر ئىنتايىن ئاددىي ھەم كەسىپ ئەھلى بولمىغان ئادەملەر تەرىپىدىنمۇ ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ قالغان. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا نەچچە مىليون تۇرلۇك ئىختىرا مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنى ئىجادىلىق ئاددىي ئادەملەر ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى بىلەن يارىتقان. بۇ مەلۇماتنى ئامېرىكىلىق يوھان كورىيە ئېيتقان بولسا، ئامېرىكىدا سەنئەت پىرى دەپ نام ئالغان ھېنرى ۋىلسونمۇ: «ھەر قانداق ئادەمدە مۇستەقىل ئىجادىيلىق بار، ھەر قانداق ئادەم بىر بەدىئىي تۇزۇلمىنى لايىھىلەيدۇ، ئۇنىڭ لايىھىلىگىنى ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان ئەسەر بولالمىغاندىمۇ، ھېچبولمىغاندا، خېلى يۇكسەك گۈزەللىكنى نامايەن قىلىدۇ» دېگەن ھۆكۈمنى چىقىرىپ، تەسەۋۋۇر، مۇستەقىل ئىجادىيلىقنىڭ ئۇمۇملىقىنى كۆرسىتىش بىلەن، ھەممە ئادەمنى ئويلاشقا دەۋەت قىلغان.

قىسقىسى، پسىخولوگلارنىڭ ھەر تەرەپلىمە تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىدىن قارىغاندا ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ يۇقىرىدىكى ئىسىللىرى مېڭىسى ساق بارلىق ئادەملەردە بار نەرسە بولۇپ، ئۇلارنى ساغلام تۇغمىلىق ئاساسىدا تەربىيە، مەشق ئارقىلىق يېتىشتۇرگىلى بولىدۇ. بۇ قابىلىيەتلەرنىڭ كىشىلەردىكى پەرقىگە كەلسەك، تۇغمىلىقتىكى پەرق ناھايىتى ئاز بولىدۇ، بۇنداق پەرق ھەر كىمنىڭ تەربىيە ۋە مەشق جەريانىدىكى تىرىشچانلىقى ۋە پەزىلەت چېنىقىشى ئارقىسىدا بارغانسېرى چوڭىيىپ بارىدۇ. مەلۇمات بېرىشچە، ئىسكەندەر زۇلقەينەين ئىرانىنى ئىستىلا قىلىشتىن بۇرۇن ناھايىتى ئىجادچان، تەسەۋۋۇر كۈچىگە باي بولغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھەتتا ئوتتۇرا ئاسىياغمۇ خوجايىن بولماقچى بولغان، ئۇنىڭ ئەقلىگە كەلگەن ئىشلارنىڭ كۆپلۈكى ۋە ئۆزگىچىلىكىدىن كىشىلەر ھەيران بولۇشقان. 25 ياشقا كىرگەندىن كېيىن ئۇنىڭ كاللىسىنى ساقال - بۇرۇتىنى يوق قىلىپ مەڭگۈ ياش تۇرۇشتىن ئىبارەت شۆھرەت ھەم شەھۋە ئارىلاشقان بىر ئىدىيە چىرمۇۋېلىپ، ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە بىخودلۇق ئۈستۈن ئورۇنغا ئۆتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭدىن ئىجادىي تەسەۋۋۇرلار ئاجىزلاپ كەتكەن. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ ئۇنىڭدىكى ئۈستۈن تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى تىرىشچانلىقتىن ئايرىلىپ بارغانسېرى ئاجىزلاپ كەتكەن. بۇنىڭ ئەكسىچە، ئامېرىكا يازغۇچىسى ر.ل، ستۇننىس 44 يېشىدا ئۆلۈپ كېتىشتىن بۇرۇن تىنماي ئەسەر يېزىپ تۇرغان بولۇپ، ئۇنىڭ تىرىشچانلىقى ئۇنىڭدىكى ئالاھىدە تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىنى بارغانسېرى كۈتۈرۈپ، گىيوتىدەك ئۇلۇغلارغا يېقىنلاشتۇرۇپ قويغان. ئالاھىدە تۇغما قابىلىيەت دەسلەپكى چاغلاردا ئادەمنى ئالاھىدە تالانت قىلىپ كۆرسەتسىمۇ، ئادەمدىكى ئېچكى رىغبەت ياكى تىرىشچانلىقتىن ئايرىلسا تۇگىشىدۇ. ئەگەر غايىۋى رىغبەت بىلەن تىرىشچانلىققا ھامىي بولسا، ھەتتا قېرىپ كەتكەندىمۇ كەچكۈزدىكى گۈلدەك ئېچىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىر ئادەمنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت سەۋىيىسى يەنە بىر ئادەمنىڭ ئارقىسىدا قالغاندا، ناۋادا ئۇنىڭ تۇغمىلىق شەرتلىرىدە كەملىك بولمايدىكەن، ئىجتىمائىي ئارقىلىق ئۇگىنىپ، مەشق قىلىپ ئالدىدا كەتكەن ئادەمگە يېتىۋالالايدۇ. ناۋادا ئۇنىڭ تۇغمىلىق شەرتلىرىدە كەملىك بولمايدىكەن، ئىجتىمائىي بىلەن ئۇگىنىپ، مەشق قىلىپ ئالدىدا كەتكەن ئادەمگە يېتىۋالالايدۇ. چوڭ مېڭە

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ ماددىي ئاساسىي، چوڭ مېڭە ھۈجەيرىلىرىنىڭ پائالىيىتى ئادەمنىڭ بىلىش جەريانى بولغانلىقتىن، ھەركىمنىڭ ئالدادا كەتكەنلەرگە يېتىشۈېلىشى، ئىنتىلىشى ئەقلىي قابىلىيەت ئومۇمىي سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن بولۇشىغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئەمما، ئەقلىي قابىلىيەت تەركىبىدىكى ئامىللاردىن بىز تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن بەش ئامىل خۇددى بىر ماشىنىغا قۇراشتۇرۇلغان زاپچاسلاردەك بىر قۇرۇلمىغا مۇجەسسەم بولغان بولۇپ، ماشىنىنىڭ بىر ۋېنتىسى كەم بولسا ماشىنىدا چاتاق چىققاندەك، ئادەمدىكى بۇ قابىلىيەتلەرنىڭ قايسى بىرى كەم بولسىمۇ ئەقلىي قابىلىيەت قۇرۇلمىسىدا چاتاق چىقىدۇ. شۇڭا، ئادەتتە بۇ قابىلىيەتلەرنىڭ بارلىقىنى يېتىلدۇرۇشكە، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ رولىنى تەپەككۇر قوماندانلىقىدا بىر پۈتۈنلۈكتە جارى قىلدۇرۇشقا دىققەت قىلىش كېرەك.

لېكىن، شۇنى بىلىش كېرەككى، ئەقلىي قابىلىيەت قۇرۇلمىسىدىكى ئامىللارنىڭ جۈغلانمىسى ئىجادىي قابىلىيەتكە باراۋەر ئەمەس. ئىجادىي قابىلىيەت دېگەن ئەقلىي قابىلىيەت تەركىبىدىكى ئامىللار، ئاساسلىقى، تەسەۋۋۇر، تەپەككۇر قابىلىيەتلىرىنىڭ يۇكسەك تەرەققىي قىلىش ئەھۋالىدىكى بىر خىل كۆرۈنۈشتۇر. ئالايلۇق، تۇرمۇشتا بىز ھەقىقەتەن ھەممە ئىشتا پۈتۈنلەي قائىدىلەرنى قوغلىشىپ (ئاخۇنۇم جىجىق) لىق قىلىدىغان، پۈتۈنلەي كۆنۈككەن ئادەتلەر بويىچە ئىش قىلىدىغان، ئالىي ماتارىپ تەربىيىسى كۆرگەن تەقدىردىمۇ بىرەر ئىشتا بۆسۈپ ئۆتۈلمەيدىغان ئادەملەرنى ئۇچرىتىمىز. ئۇلار ئەقلىي قابىلىيەتتە تۆۋەن ئەمەس، تەييار بىلىملەرنى ئۆگىنىش ۋە تەتبىقلاش جەھەتتە ئانچە گالۋاڭ ئەمەس، ھەتتا تېخى ئىمتىھاندا ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەپ كېتەلەيدۇ. ئامېرىكىدا ھەر يىلى بىر مىليارد دوللارنى مۇشۇنداق ئادەملەر ئىمتىھان ئارقىلىق مۇكاپات ئالىدىكەن. بۇ ئەھۋاللار ئادەمنىڭ تۇغما ئۇستۇنلۇكى ئەقلىي قابىلىيەتنىڭ ئېھتىماللىقىنى شەكىللەندۈرۈشتە بەلگىلىك رول ئوينىسىمۇ، ئۇنى پۈتۈنلەي بەلگىلەپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، ئەقلىي قابىلىيەت - زېھنىي بۆلۈنمە ئۇستۇنلۇكىنى كۆرۈپلا غەيرىي ئەقلىي ئامىللار - ئومۇمەن ئەقلىيەزىلەت گۇل تاجىسى خاسلىقىنى نەزەردە تۇتماي «بۇ ئىجادكار بولىدۇ» دەپ قاراشقا بولمايدۇ.

3. ئەقلىي ئىقتىدار

ئەقىل ھەققىدىشۇنچىلىك تونۇشقا كەلگەندىن كېيىن، بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ئۆزىمىزدە ئەقلىي ئىقتىدار بايلىقىنى كۆپەيتىش ۋە ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئۆزىمىزدىكى يوشۇرۇن ھالەتتە ئىش كۈتۈپ تۇرغان قىسمىنى ئېچىش بولىدۇ. ئەقىلگە مۇناسىۋەتلىك پەنلەرنىڭ يورۇتۇپ بېرىشىچە، ئاز ساندىكى ئەقلىي زىيادە ۋە ئەقلىي كەم ئادەملەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئادەملارنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى ئوتتۇرا ھال بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، كىممىكى ئەقىل بۆلۈنمىنى ئېچىشتا ئىشنى بۇرۇن باشلاشقا مۇۋەپپەق بولسا ھەمدە ئاخىرىغىچە ئۇنى چىنىقتۇرۇش كويىدا بولسا، ئۇنىڭ زېھنىي بۆلۈنمىسى زىيادىلىككە كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ. شۇنداق ئىكەن، ھازىرقى ھالىتىمىزدىن باشلاپ ئەقلىي قابىلىيەتلىرىمىزنى يېتىشتۈرۈش، تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئۇستۇرۇشكە دىققەت قىلىدىكەنمىز، ئەقلىي ئىقتىدارىمىز تۇرمۇشىمىزدىن تارتىپ خىزمەتلىرىمىزگىچە ئۆزىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا باشلايدۇ - دە، بىزدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەت ھازىرقى ھالىتىمىزگە ئوخشىمايدىغان تەرەپكە قاراپتەرەققىي قىلىپ، نەچچە ياكى قانچە يىللاردىن كېيىن بولسا، زىلزىلە پەيدا قىلىدىغان ئۇلۇغ ئىشلارنى بىزنىڭ قولىمىزغا ئېلىپ بېرىدۇ. ھېچ بولمىغاندا بىزنى ئەقىللىقلەر قاتارىغا ئۆتكۈزۈپ قويىدۇ. بىز شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىمىزدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى ئېچىشنى تەكىتلەيمىزكى، بىر ئادەمدە يوشۇرۇن تۇرغان قابىلىيەت ئىجادىي قابىلىيەتكە تەڭ بولمايدۇ، چۈنكى، بۇنداق يوشۇرۇن قابىلىيەت ھەممە ئادەمدە بولسىمۇ، ئىجادىي قابىلىيەت پەقەت ھەر ئادەمنىڭ تىرىشچانلىق دەرىجىسىگە ئۆگىتىش مەشق قىلىش، ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش دەرىجىسىگە باغلىق بولۇپ، كىممىكى تىرىشىدىكەن، جاپادىن قورقمايدىكەن، ئۇسۇلنى توغرا تاللايدىكەن، ئۆزىدىكى يوشۇرۇن قابىلىيەتنى رەسمىي ئۇنۇم بېرىدىغان ئىجادىي قابىلىيەت ياكى ئەقلىي ئىقتىدار دەرىجىسىگە يەتكۈزىدۇ، ئەكسىچە بولغانلار ئۇ دەرىجىگە يەتكۈزەلمەيدۇ. ئادەمنىڭ بۇنداق ئىجادىي قابىلىيىتى ھاسىل قىلىدىغان ئامىللار ئادەمنىڭ جىسمانىي ساپاسى - چوڭ مېڭە ساپاسى، تۇرلۇك سەزگۈ ئەزالىرىنىڭ ساپاسى؛ بىلىم ۋە تەجرىبىلىرى؛ يېڭىلىق يارىتىش ياكى ئىجادىي تەپەككۇر قابىلىيىتى؛ يېڭىلىق يارىتىش ئۇسۇللىرىنى ئىگىلىش ئەھۋالى؛ يېڭىلىق يارىتىش پەزىلىتى قاتارلىقلار بولسىمۇ، ئەڭ مۇھىمى، ئىجادىي تەپەككۇر

قابىلىيىتى بولۇپ، ئادەمنىڭ بۇنداق يوشۇرۇن ئىقتىدارى ئادەتتە ئىختىيارلىق ھەم ئىختىيارسىزلىق ھالەتتە مېڭىدە ساقلىنىدۇ. ئىختىيارلىق كۆپ ھاللاردا ئىدراك، كۆزىتىش، دىققەت، خاتىرە، تەپەككۇر ۋە تەسەۋۋۇر قابىلىيەتلىرىنى ئۆستۈرۈش ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىش تەرىپىگە قارىتىلىدۇ. تەپەككۇر قابىلىيىتى بىلىش قابىلىيىتىنىڭ يادروسى بولغانلىقتىن، مۇشۇ جەھەتتىكى ئېچىش (تەپەككۇر بۇلىقىنى ئېچىش) ئادەتتە ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش دەپ ئاتىلىدۇ. ئادەم مېڭىسىنىڭ ئىختىيارسىزلىق ھالەتتە نۇرغۇن تەرەپلىرىمۇ ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇلار ئىنسانىيەت پسىخىك پائالىيەتلىرىنىڭ بىلىپ يېتىلمىگەن بارلىق ساھەلىرىگە تارقىلىدۇ. مەسىلەن، پىنھان ئىدراك، پىنھان خاتىرە، پىنھان تەسەۋۋۇر ۋە تەپەككۇر (بۇاڭستە سەزگۈ، كۆڭۈل يۇرۇش)، پىنھان ئاڭدىكى مۇددىئا بىلەن ئىھتىياج، شۇنداقلا ئىلھام قاتارلىق ئەنە شۇ قاتاردىكى ئامىللار بولۇپ، بۇلارنىڭ يادروسى چوشتۇر.

1) ئادەم مېڭىسىدە ئىختىيارلىقتا تۇرغان ئەقلىي ئىقتىدارنى ئۆستۈرۈش

ھەر كىم تۇرمۇش سەنئەتكارى بولۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىختىيارلىق ئىلىكىدىكى ئومۇمىي ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇش كېرەك.

كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش. ھەممە ئادەمدە ئىككىدىن كۆز بار. ئەمما ئۇلارنىڭ كۆزىتىش قابىلىيىتىدە پەرق ناھايىتى چوڭ بولىدۇ. پەقەت چېنىققان ئۆتكۈر كۆزى — كۆزىتىش ئىقتىدارى بار ئادەملا ئۆزگىچە بىلىش ۋە خاسىيەتلىك بايقاشقا ئىگە بولىدۇ.

ئالايلۇق، بىر كۈنى گېرمانىيىنىڭ گوتىندا پسىخولوگلار مەجلىسى ئۆتكۈزۈۋاتقانىكەن، توساتتىن بىر ئادەم ئېتىلىپ كىرىپتۇ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قولىغا قورال ئالغان بىرى قوغلاپ كىرىپتۇ ـ دە، ئىككىسى پومىداقلىشىپ كېتىپتۇ، شۇئان بىر ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ ـ دە، ئېلىشىۋاتقان ئادەم مەيداندىن قېچىپ كېتىپتۇ. مەجلىس ئەھلى قورقۇنچىدىن تىنالماي قېلىۋاتقاندا، يەنە بىر ئادەم توساتتىن مەيدانغا چىقىپ: جانابلار، باياتىن يۈز بەرگەن ۋەقەنىڭ پۈتكۈل جەريانى ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان تەرتىپ بويىچە كۆرسىتىلدى ۋە سىنغا ئېلىنىدى. ئەمدى ھەر بىرلىرى كۆرگەنلىرىگىلارغا ئاساسەن دوكلات يېزىپ چىقىڭلار. مۇشۇ ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە 50 پارچە دوكلات يېزىلغان، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى پەقەت بىر دوكلاتتا خاتالىق سادىر قىلىش 20 پىرسەنتتىن تۆۋەن بولغان. 20—40 پىرسەنتكىچە خاتالىق سادىر قىلغانلار 14 پارچە بولغان، 40 پىرسەنتتىن ئارتۇق خاتالىق سادىر قىلغانلار 25 پارچىدىن ئارتۇق بولغان. 50 پىرسەنتتىن ئارتۇق خاتالىق سادىر قىلغانلىرى 10 پارچە بولغان. پسىخولوگلار ئەمەلىي ئەھۋالنى كۆزىتىشتە مۇشۇنداق خاتالىشىۋاتسا، ئادەتتىكى ئادەملەر نېمە بولماقچى؟ شۇڭا، بىر ئادەم بىرىلىپ كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئىگىلىسە ۋە ئۇزلۇكسىز ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزسە، ئاندىن ئىقتىدار بوسۇغىسىدىن كىرىشكە تەييارلىق كۆرەلەيدۇ. چۈنكى تالانت باشىدا ئېيتىلىۋاتقان كۆزىتىش ئىقتىدارى ئادەتتىكىچە قاراپ ئۆتۈپ كېتىش بولماستىن، بەلكى پىلانلىق، ئۇزاققا سوزۇلىدىغان ئالىي ئىدراك فورماتسىيەدۇر. شۇنداق بولغانلىقتىن، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى يېتىشتۇرۇشتە ئالدى بىلەن كۆزىتىشنىڭ يېتەكچىسى بولغان قىزىقىش بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى قىزىقمىغان نەرسىگە دىققەت مەركەزلەشمەيدۇ. بالىلار ئادەتتە ئەتراپتىكى نەرسىلەرگە ھەيران بولۇپ چوڭلارنىڭ ياردىمى بىلەن قىزىقىش ھاسىل قىلىدۇ. چوڭلاردىكى قىزىقىش ئۇنداق ئەمەس، ياشلار ۋە چوڭلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىلىم ـ پەن قوغلىشىش، تۇرمۇشنىڭ تۇرلۇك تەرىپىدىكى سەنئەتلىك ھەربىكەتلەر ۋە خەلقنىڭ گۈزەل كىلەچىكى ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلاش، ئىجادىي ھەربىكەتلەرنى جېنىدەك ئۇلۇغلاش، ھەقىقەت ئۈچۈن ئىنتىلىپ تۇرۇش ـ قىزىقىشنىڭ بۇلىقى بولىدۇ. تەنتەربىيە ھەۋەسكارلىرىنىڭ تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىگە ئۆزىنى ئېتىشى، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ھەۋەسكارلىرىنىڭ شۇ جەھەتتىكى ئەسەر ۋە كۆرەكلەرنى ئەتىۋارلاپ كۆرۈشى ھەمدە مۇشۇنداق قىزىقىشلار ئارقىسىدا تەنتەربىيىنىڭ ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ بىرەر ساھەسىدە تالانت يېتىشتۇرۇشى ئەنە شۇنداق مىسالىاردۇر. لېكىن، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۇرۇشتە ئادەم ئۆزىنىڭ قىزىقىشىنى ئۆز ئىختىيارى بويىچە پايانسىز نۇقتىلارغا چېچىۋەتكەندە كۆزىتىش ئىقتىدارى نىشانلىق يېتىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كونكرېت كۆزىتىش نىشانى بولۇش كېرەك. كۆزىتىشنىڭ كونكرېت نىشانى دېگىنىمىز مەلۇم شەيئىنى قارىغا ئېلىپ ئوبيېكت تاللاشتۇر. مۇشۇنداق ئوبيېكت تاللىغاندا، خۇددى مۇھەببەتلىشىۋاتقان قىز ـ ئوغۇللار ئوبيېكت تاللىۋالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوت ـ پىراقىدا كۆيۈپ يۇرگەندەك، ھەر دائىم تاللىۋالغان

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

كونكرېت ئوبيېكتنىڭ كۆزىتىش جەھەتتە باشقىلاردىن يۇقىرى قىزىقىش كېلىپ چىقىدۇ ـ دە، ئۇنى دىلىش ۋە ئۇنىڭدىكى مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشتىمۇ باشقىلاردىن ئۈستۈن ئۇنۇمگە ئىگە بولالايدۇ. ئىككىنچىدىن، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە بىلىم ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ، ھەتتا ئاساس بولىدۇ. بىر ئادەمنىڭ بىلىمى قانچە كۆپ بولسا، ئۇنىڭدا ئۇلانما تەسەۋۋۇر شۇنچە كۆپ بولغانلىقتىن، بىلىمى كۆپ ئادەمنىڭ ئوبيېكتنى چۈشىنىشىمۇ باشقىلاردىن چوڭقۇر بولىدۇ ـ دە، بۇنداقتا كۆزىتىشنى ئىنچىكە، ئەتراپلىق ئېلىپ بېرىشقا شەرت ھازىرلىنىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، داڭلىق ئالىملار بىلىم مەستانىسى بولغان، كۆپلەپ بىلىم ئېلىش ئۈچۈن دۇنيانى كەزگەن. دارۋىن «بېگىل» پاراخوتىدا ئايلانغان، سماچيەن ئەينى زامانىدىكى جۇڭگونى كەزگەن، كۆڭزى بەگلىكلەرنى ئارىلىغان، شۇنداقلا يۇزلەپ، مىڭلاپ كىتابلارنى بېرىلىپ ئوقۇغان، جان ـ جەھلى بىلەن ئىزدىنىپ نەزەر دائىرىسىنى ئاچقان. ئۇچىنچىدىن، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە كۆڭلىدە پىلان بولۇش كېرەك. زور ۋە مۇرەككەپ شەيئىلەر ئۈستىدىكى كۆزىتىشتە ئالدى بىلەن كۆڭلىدە بىر سان توختىتىۋېلىپ، كۆزىتىشنىڭ باسقۇچ، ھالقا، قەدەملىرى، شۇنداقلا قوللىنىدىغان ۋاستە، يېتىدىغان مەقسەتلەرنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇرۇش لازىم. بۇنداق بولمىغاندا، كۆزىتىش ھەرىكىتىدە تەكرارلىنىش، ھەتتا قالايمىقانچىلىق كېلىپ چىقىپ، كۆچ ھەم ۋاقىت زايا بولىدۇ. تۆتىنچىدىن، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە، خاتىرە يېزىش ئادىتىنى يېتىلدۇرۇش كېرەك. كۆزىتىش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللانغاندا، ئادەمدە خىلمۇ ـ خىل تەسىرات، ئوي ـ پىكىر ۋە قاراشلار پەيدا بولىدۇ. كۆزىتىپ ياتقان يازماسلىق ئۈزى كۆرگەن نەرسىنى تاشلىۋېتىپ، باشقىلارنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش كۆرۈشكە يېتىنلاپ بارىدۇ. «پىرى ئۈستۈزلار دېگەن نېمە، ـ دەيدۇ فرانسۇز ئويمىچىسى ئاۋگوست دودىن،ـ ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كۆزى بىلەن باشقىلار كۆرگەن نەرسىلەرنى كۆرگۈچى، باشقىلارنىڭ كۆزىگە سىڭىپ قالغان نەرسىلەردىن گۈزەللىكنى تاپقۇچىلاردۇر» . باشقىلار كۆرۈپ تۇرغان ۋە كۆرۈپ تۇرۇپ گۈزەللىكنى تاپالمىغان شەيئىلەردىن گۈزەللىك تاپقۇچىلار تەپسىلىي خاتىرە يازغۇچى تىرىك لۇغەت بولماي مۇمكىنمۇ؟ ئويغۇرلاردا «ئالتۇن كاللاڭغا ئىشەنمەي كۆتمەك قەلىمىگە ئىشەن» دەيدىغان تەمسىل بار. كۆزەتكەن نەرسىلەردە تولۇق مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن خاتىرە يېزىش، شۇ ئارقىلىق شەيئىلەردىكى گۈزەللىكنى چوڭقۇرلاپ بايقاش، باشقىلار باقمىيالمىغان گۈزەللىكنى بايقاشقا ماتېرىيال توپلاش كېرەك. بەشىنچىدىن، ئادەمنىڭ ئۈزى رەسىم ئاپاراتى ئەمەس، ئۇ پەقەت ئۈچۈرلارنى چوڭ مېڭىگە توپلاپ تەپەككۇر قىلىش ئۈچۈنكۆزىتىدۇ. شۇڭا، كۆزىتىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە، تەھلىل قىلىپ ھۆكۈم چىقىرىشنى ئۆگىنىۋېلىش كېرەك. كۆز بىلەن كۆزەتكەندە، كۆپ ھاللاردا شەيئىلەرنىڭ يۈزەكى ھادىسىلىرى كۆزگە كۆرۈنىدۇ. پەقەت كاللا ئىشلىتىپ ئويلاپ كۆرگەندە تەھلىل قىلغاندا توغرا ھۆكۈمگە ئېرىشكىلى، شەيئىلەرنىڭ ئىچكى ماھىيىتىنى بىلگىلى بولىدۇ. كۆزىتىش جەريانىدا تەھلىل قىلىپ ھۆكۈم چىقىرىشنى تەكتلىشىمىزدىكى يەنە بىر سەۋەب شۇكى، شەيئىلەرنى بىر نۇقتىدىن كۆزەتكەندە بەزىدە توغرا يەكۈنگە ئىگە بولالمايدىغان ئەھۋاللار بولىدۇ. بۇنداقتا تەھلىل قىلىش ئارقىلىق تېخىمۇ ياخشى كۆزىتىش نۇقتىسىنى تاللاش كېرەك. كۆزىتىش نۇقتىسىنى ئالماشتۇرۇش ئەلا نۇقتىنى تاللاش بولۇپ، مەسىلىنىڭ تۈگۈنىنى تېپىشتا پەۋقۇلئاددە رول ئويناىدۇ.

دىققەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش. «ئادەمنىڭ تەپەككۇرى قالتىس نەرسە — دەيدۇ ئامېرىكىنىڭ مەشھۇر يازغۇچىسى مارك توۋېن، — ئۇ مەلۇم بىر ئىشقا قادالغان ھامان، ھەتتا ئۆزىمۇ ھەيران قالىدىغان مۇۋەپپەقىيەتنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ.» بىز كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدىمۇ دىققەتنى يىغىش، قىلىۋاتقان ئىشىمىزنىڭ مەركىزىنى تۇتۇپ تۇرالايمىز، دىققەتنى چېچىۋەتسەك كاللىمىز قېيىپ كېتىدىكەن، مەسىلىنىڭ مەركىزىنى تۇتالمايمىز، شۇڭا، دىققەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش ئەقلىي ئىقتىدارىنىڭ ئۇنۇمىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشتا تولىمۇ مۇھىمدۇر. دىققەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە تۆۋەندىكى نۇقتىلاردا كۆچ سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بىرىنچىدىن، ھەر ئىشنى قىلغاندا زېھنىنى بىر يەرگە يىغىش، قەلبىنى پالەچ ھالغا كەلتۈرگۈچى بېپەرۋالىقتىن خالى بولۇش، كۆڭۈلنى باشقا ئىشقا بەرمەسلىك كېرەك. زېھنىنى يىغىش ئۈچۈن، ھەم سۈبيېكتىپ جەھەتتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىش، ھەم تاشقى مۇھىتنى توغرا تاللاش ئارقىلىق ئەتراپىدىكى ژاراڭ ـ چۇرۇڭ، قالايمىقانچىلىقلارنىڭ دىققەتنى بۆلۈشىدىن

ساقلىنىش كېرەك. شۇنداق بىلەن بىر چاغدا، ئىشنى تەرتىپلىك قىلىش، بىر يولدىلا ھەممىگە چات كېرىۋالماسلىق، بىر - بىرلەپ ئىشلەش كېرەك. ئىككىنچىدىن، دىققەتنى كەڭرى بولۇش كېرەك. بەزىلىرى دىققەتنى يېغىمەن دەپ ئىشكىنى تاقىۋالىدۇ ياكى بىرى بىلەن گەپلىشىۋاتقاندا، سىرتتىن بىرى توۋلىسىمۇ، ھەتتا بىرى كېلىپ نوقۇپ قويسىمۇ قىمىر قىلمايدۇ، بىز تەكىتلەۋاتقان دىققەتنى يېغىش يالغۇز مۇنداق قىلىشلا ئەمەس، بەلكى تاشقى ئەھۋاللارغا سەزگۈر بولۇش ئاساسىدا كۆزى ئۆتكۈر، قۇلىقى ئۈزۈن بولۇش، ئەمما تاشقى ئەھۋاللارنى ئۆزى قىلىۋاتقان ئىشقا دەخلى قىلدۇرماسلىقتۇر. مانا بۇ دىققەت ئىقتىدارىنى جانلىق ھالدا ئۆستۈرۈشتۇر. ئۇچىنچىدىن، ئۆزىنىڭ كاشىلىلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش كېرەك. خىزمەت ۋە ئۆگىنىشتە، بولۇپمۇ تەنقىداتتا پاكىزە، ئازادە مۇھىت بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەمما، بۇنداق مۇھىت ھەممىلار ئادەمدە بولۇۋرمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن غادۇرۇسكىنلىك ئىچىدىن جەمجىتلىقنى قولغا كەلتۈرۈش، ئادەتتىكى مۇھىت ئىچىدىن ئازادە مۇھىت ئىزدەش قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈپ، خېلىلا پايدىسىز بولغان شارائىتلاردىمۇ كۆڭۈل تىندۇرۇپ ئىشلەش ئادىتىنى يېتىلدۇرۇش، شۇ ئاساستا كۆزى كۆرگەننى تولۇق بىلۈۋېلىش، چاقماق ئاۋازى ئاڭلانسىمۇ خاتىرجەم تۇرۇشنى مەشق قىلىش كېرەك.

خاتىرە ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش. خاتىرە ئىقتىدارىنى ئۆگىنىشنىڭ ئانىسى، ئىجادىيەتنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولۇپ، تاشقى دۇنيانىڭ ئۇچۇرلىرىنى جۇغلاش، ئەجدادلارنىڭ بىلىم تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنىش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭدىن ئايرىلالمايدۇ. خاتىرە قابىلىيىتى بولمىغاندا ئىدى، بىزنىڭ مېڭىمىز بىر ۋاراق ئاق قەغەزگە ئايلىنىپ، ئۇنىڭدىكى بىلىملەر نۆلگە تەڭ بولۇپ، ئىجاد قىلىمز دېگەن گېپىمىز قۇرۇق گەپ بولۇپ قالغان بولاتتى. بۇ ئەنە شۇنداق ئاساسلىق رول ئاينىغانلىقتىن، تۇرمۇشتىن تارتىپ ئۆگىنىش، خىزمەت، تەتقىقاتقىچە تىل بىلەن تەسۋىرلەش قىيىن بولغان دەرىجىدە ئاسانلىق يارىتىدۇ. خاتىرە قابىلىيىتىنىڭ كۈچلۈكلۈكى ئەستە قالدۇرۇش، مۇستەھكەملەش، ئۇزاقتىچە يادىدا تۇتۇش، يادىغا كەلتۈرگەندە خاتاسىز بايان قىلىش ئىپادىلىنىدۇ. بىز مۇنداق مەقسەتكە قانداق يېتىمىز؟ بۇ ھەقتە بىز «ئەقىل ۋە پەزىلەت»، «ئادەم ۋە ئىقتىدار» دېگەن كىتابلىرىمىزدا كەڭرى توختالغانىدۇق. بۇ يەردە ناھايىتى ئىخچاملاپ ئېيتىساق، ئالدى بىلەن خاتىرە قابىلىيىتىنى چېنىقتۇرۇشنىڭ ئۈسۈلىغا دىققەت قىلىش كېرەك. ئۈسۈلغا دىققەت قىلماي زورمۇ زور كۆچەۋەرگەن بىلەن ئەكسىچە ئاقىۋەت كېللىپ چىقىدۇ ئەستە قالدۇرۇشنىڭ ئۈسۈللىرى ناھايىتى كۆپ. مەسىلەن، ئوبرازلىق ئەستە قالدۇرۇش، مەزمۇنەن ئەستە قالدۇرۇش، مۇرەككەپ بىلىملەرنى ناخشا - قوشاقلارغا ئايلاندۇرۇپ ئەستە قالدۇرۇش، پارچىلاپ ئەستە قالدۇرۇش، يېغىنچاقلاپ ئەستە قالدۇرۇش، ئىچكى خاتىرە قىلىش، تاشقى خاتىرە قىلىش، تەرەپلەرگە ئايرىپ خاتىرە قىلىش، نۇقتىلىق خاتىرە قىلىش، ئالاھىدىلىكنى خاتىرە قىلىش ۋە باشقىلارخاتىرە ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە، بۇ ئۈسۈللارنى ئىگىلەش بىزنى ناھايىتى كۆپ ئەگرى يوللاردىن تۈز يولغا باشلاپ ئاۋارىچىلىقلاردىن خالى قىلىدۇ. مەسىلەن، ئوبرازلىق ئەستە قالدۇرۇشنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرەيلى. بىز خىمىيە بىلىملىرىنى ئەستە قالدۇرۇشتا ناھايىتى قىينىلىمىز، ئەگەر مەلۇم خىمىيىلىك ھادىسىنى تەجرىبە قىلىپ، كىتابتىكى شۇ بىلىمنى ئوبرازلىق نەرسىگە ئايلاندۇرغان ھامان ئۇ ئېسىمىزدە قالىدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش، ھايۋانلار ياكى ئۆسۈملۈكلەر ھەققىدىكى بىلىملەرنى ئۆگەنگىنىمۇ، بىر ئەۋرىشكە ئېلىپ، ئۇنىڭغا ئاناتومىيىلىك ئوپېراتسىيە يۈرگۈزگىنىمىزدە، شۇ ھەقتىكى بىلىملەرنىڭ يادىمىزدا قېلىشى تېزلىشىدۇ. ئىككىنچىدىن ھەركىم ئۆزىنىڭ ئەڭ ياخشى ئەستە قالدۇرىدىغان ۋاقىتنى تاللاش كېرەك. چۈنكى ھەر كىمنىڭ ئۆز ئالدىغا خاتىرە قىلىش ئادىتى بولىدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش خاتىرە قىلىشتا تاللىۋالىدىغان ۋاقىتمۇ بولىدۇ. بەزى ئادەملەر ئۇخلاشتىن بۇرۇن كىتاب كۆرۈپ بەزى مۇھىم نەرسىلەرنى ئەستە قالدۇرسا، بەزىلەر تاڭ سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ مۇھىم نەرسىلەرنى يادقا ئالىدۇ. بۇندىق ئەھۋاللار كۆپىنچە ھەر كىمنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالى، ئىشلەش ۋە تەنەپپۇس قىلىش ئادىتى بىلەن باغلانغان. شۇڭا ھەر بىر ئادەم خاتىرە ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشنىڭ ئۈسۈللىرىنى پۇختا ئىگىلەش بىلەن بىر چاغدا، ئۆزىنىڭ ئەھۋالى بويىچە ئىگىلىگەن ئۈسۈللارنى قانلىق ئىشلەتسە خاتىرە قالدۇرۇش ئۇنۇمى جەزمەن تېزلىكتە ئۆسۈپ بارىدۇ. ئۇچىنچىدىن، كېرەكسىز نەرسىلەرگە ئۆزىنى ئۈپراتماسلىق كېرەك. بىر ئالىم: بەزىلەرنىڭ كاللىسى ئامبارغا، بەزىلەرنىڭ كاللىسى ئەخلەتخانىغا، بەزىلەرنىڭ كاللىسى مېھمانخانىغا

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

ئوخشايدۇ، دېگەن، ئۇنىڭ ئەخلەتخانىغا ئوخشايدۇ دېگىنى كېرەكسىز نەرسىلەرنى ئەستە قالدۇرغان دېگىنى، ئامبارغا ئوخشايدۇ دېگىنى كەلسە ـ كەلمەس، ئۆزىنىڭ تەنقىداتىغا ئىسقاتمايدىغان نەرسىلەرنىمۇ ئەستە قالدۇرۇۋالغان دېگىنى، مېھمانخانىغا ئوخشايدۇدېگىنى بىلىمىنىڭ ئەڭ ئەلا، زامانىۋى، ئۆزىنىڭ ئۆگىنىش ۋە تەنقىداتىغا ئىسقاتمىدىغان جىددىي ئېھتىياجلىقلىرىنى ئەستە قالدۇرۇپ، مېھمان كەلسىلا ئالدىغا قويىدىغان نەرسىلەر، ھەتتا تاكچىلاردىكى سەنئەت بۇيۇملىرىدەك تەيارلاپ قويغان دېگىنى. بىز خاتىرە ئىقتىدارىمىزنى تېزلىكتە ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، كاللامىزنى مېھمانخانىدەك رەتلىك تۇتۇشىمىز، ئەڭ ئېھتىياجلىق بىلىملەربىلەن ئۇنى بېزەپ قويۇشىمىز كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، ئۆزىمىزدە ئەنە شۇنداق ئېھتىياجلىق بىلىملەرنى خاتىرە قالدۇرۇشقا قىزىقىدىغان، كېرەكسىز نەرسىلەردىن زېرىكىدىغان پىسخىك يۇزلىنىش ھاسىل قىلىشىمىز كېرەك، بولۇپمۇ كېرەكلىك بىلىملەرگە مەلۇم دەرىجىدە ئىش قوشۇپ ئۇلار ئىچىدىكى يېقىن كېلىدىغان مەزمۇنلارنى ئۆز ئارا چېتىپ تۇرلەرگە ئايرىپ ئەستە قالدۇرۇش كېرەك. مەسىلەن، ماگنىت ھەققىدىكى بىلىملەرنى ئۆگەنگەندە ئۇلارنى ئالامەتلىك تارتىشىش قانۇنى، ئېلېكتر ستاتىك تەسىر، ماگنىتلارنىڭ ئۆز ئارا تەسىر كۈچى قاتارلىقلار بىلەن بىر قاتارغا كىرگۈزۈپ ئۆگىنىشكە بولىدۇ. سۆزلەرنى ئۆگەنگەندىمۇ ھەر بىر سۆزنى ئايرىم ـ ئايرىم ئەستە تۇتۇۋېلىش تەس بولغانلىقتىن، ئۇلارنى پېئىل، ئىسىم، سۈپەت، ئىملىق ۋە ياكى مەنىسى قارىمۇ ـ قارشى بولغان سۆزلەر تۈركۈمى قىلىپ رەتلەپ خاتىرە قىلىشقا بولىدۇ ۋە باشقىلار. تۆتىنچىدىن، ھەر نەرسىنى ئۇنتۇپ كەتكىچە تەكرارلاپ ئەستە قالدۇرۇش كېرەك. بىر ئالىم مۇنداق تەجرىبە ئېلىپ بارغان: ئۇ ئالتۇن بېلىققا مەلۇم ھەرىكەتنى ئۆگىتىپ بولۇپ، ئۇنىڭغا پۈرنىمىتسىن دېگەن دورىنى ئوكۇل قىلغاندا، ئالتۇن بېلىق تېخى ھېلىلا ئۆگەنگەن ھەرىكەتنى ئۇنتۇلۇپ كەتكەن، ئەمما، ناھايىتى بۇرۇن ئۆگىنىۋالغان نەرسىلەرنى ئىسىدە چىڭ ساقلىغان. بۇنىڭ بىلەن ئۇ قىسقا مۇددەتلىك ئەستە قالدۇرۇشنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك خاتىرىگە ئايلىنىشىدا مەلۇم جەريان بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغان. دېمەك، بىز مەلۇم بىلىمنى ئۆگەنگىنىمىزدە ئەستە قالدۇرۇش بىلەن ئۇنتۇش ناھايىتى جىددىي ئارىلىق تالىشىش جېڭى ئېلىپ بارىدۇ. نېمىس پسىخولوگى ئىبىنھاۋزىنىڭ بايقىشىدىن مەلۇم بولغان ئەھۋاللارغا قارىغاندىمۇ خاتىرىنىڭ ئارىلىقى قانچە قىسقا بولسا، ئۇنتۇش شۇنچە تېز بولىدىكەن، دەسلىپىدە سۈرئەت تېز بولغانلىقتىن، ئۆگەنگەن نەرسىنىڭ 20 مىنۇتتىن كېيىن ئادەمنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى 20% بولىدىكەن، ئۇچ سائەتتىن كېيىن 50% بولىدىكەن، ئاندىن ئۇنتۇشنىڭ سۈرئىتى ئاستىلاپ، بىر ئايغىچە تەكرار قىلمىغاندا ئۆگەنگەن بىلىمنىڭ 80% ئەستىن كۆتۈرۈلۈپ بولىدىكەن. بۇنىڭغا ئاساسەن، خاتىرە ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن تەكرارلاشنى كۆچەيتىش، ئۆگەنگەن نەرسىنى ئۇنتۇش ئەڭ تېز بولىدىغان دەسلەپكى 20 مىنۇتتا بىر تەكرارلاش، ئۇچ سائەتتىن كېيىن يەنە بىر تەكرارلاش، بىر ئايدىن كېيىن بىر تەكرارلاش ... كېرەك.

تەپەككۇر ئىقتىدارىنى چېنىقتۇرۇش. تەپەككۇر ئىقتىدارى ئەقلىي ئىقتىدارلار ئىچىدە يادرولۇق ئورۇندا تۇرىدۇ. مەيلى كۆزىتىش ئىقتىدارى بولسۇن، مەيلى خاتىرە ئىقتىدارى بولسۇن، ئەڭ ئاخىرىدا ئۇلار تەپەككۇر ئىقتىدارىغا ئۆزگىرىدۇ. دېققەتنى تەكىتلىشىمىز تەپەككۇرنى ئۇنۇملۇك ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن بولىدۇ. بۇنداق بولمايدىكەن، كۆزەتكەن، خاتىرە قىلغان، دېققەت قىلغان نەرسىلىرىمىز ھېچنىمىگە ئەسقاتمايدۇ.

— تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ئىنسانىيەت پائالىيىتىنىڭ تەبىئىي ھەرىكەتلەندۈرگۈچىسى، — دەيدۇ ئۇلۇغ ئەقىلشۇناس ئوسبورن. قەدىمدىن بۇيان نۇرغۇن مۇتەپەككۇرلار شېكسپىر ئېيتقان: «بۇنداق مۇقەددەس ئىلھام ئىنسانىيەتنى بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ كاتتىسى قىلدى» دېگەن ھۆكۈمگە قوشۇلۇپ كەلدى. مەدەنىيەت دېگەن پۈتۈنلەي مۇستەقىل تەپەككۇر قىلىشنىڭ مەھسۇلى. ئىجادىي ئىختىيارلىقنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا بولغان ئەھمىيىتى ھەققىدە يوھان موسفى مۇنداق دېگەن: «ئادەمنىڭ جىسمانىيىتىنى تولۇق نەرسە ئەمەس، ئادەمنىڭ يۈرىكىمۇ ئېتىقاد قىلغۇدەك نەرسە ئەمەس، لېكىن ئىنسانىنىڭ تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى ئىنسانىيەتنى ھەممىدىن ھالقىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچكە ئىگە قىلغان».

بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، مېڭىگە ئىنكاس قىلىنغان تۇرلۇك ئۇچۇر، ماتېرىياللار تەپەككۇرنىڭ تەھلىل قىلىشى، ئومۇملاشتۇرۇشى، ھۆكۈم قىلىش ۋەقەلىي يەكۈن چىقىرىشى ئارقىلىقلا ئەڭ ئاخىرىدا

پىششىقلىنىپ، بىر ئادەمنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىغا ئايلىنىدۇ. ئادەمنىڭ مېڭىسى ئەنە شۇنداق ئۇچۇر، ماتېرىياللار ئۈستىدە پىششىقلاش ئېلىپ بېرىپ، ئادەمنىڭ ئىقتىدارىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ ماڭىدىغا زاۋۇت تەپەككۇر قورالىدۇر. شۇنداق بولغانلىقتىن، تەپەككۇر ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشمۇ مۇقەررەر ھالدا مېڭىنى دەۋر قىلغان ھالدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. مېڭىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىجادىي تەپەككۇر ھەققىدە بىز «ئادەم ۋە ئىقتىدار» دا تەپسىلىيرەك مەلۇمات بەرگەنىدۇق. بۇ يەردە ئىخچاملاپ ئېيتساق، تەپەككۇر ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىجادىي تەپەككۇر پەيدا قىلىدىغان شەرتلەرنى ئىگىلەش كېرەك. بىرىنچىدىن، چوڭ مېڭىنى ئۈزلۈكسىز تولۇقلاش كېرەك، بۇنىڭدا ئاساسلىقى ھەركىم ئۆزىنىڭ بىلىم، كۆز قاراش، نەزەر دائىرىسىنى تولۇقلاپ بارغانسېرى ئەقىللىق ئادەملەرگە ئايلىنىش كېرەك. چۈنكى، بىلىم كۆپەيگەنسېرى تەپەككۇرنىڭ يوللىرى ئاندىن كېڭىيىدۇ، بولۇپمۇ بۈرۈنقى بار بولغان بىلىم ۋە تولۇقلىغان بىلىملىرىنى تەتبىقلاشقا ماھىر بولۇش كېرەك. چۈنكى بىلىم ۋە تەجرىبىلىرى بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنى ئىشلەتكەندە ئۇ يېڭىلىق يارىتىشقا قارشى نەرسىگە ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئىككىنچىدىن، مېڭىنى پىلانلىق تۇرغە كۆپ ئىشلىتىش كېرەك. ئادەملەر ئامبۇر ئىشلەتكەنلىكتىن بەشمالىتىقى تەرەققىي قىلغان، كەتمەن، گۈرجەك ۋە بولتا ئىشلەتكەنلىكتىن پۈتكۈل قول ۋە بىلەكلىرى تەرەققىي قىلغان. دېمەك، ئادەمنىڭ ئىشلەتكەن ئەزالىرى ھەر قاچان بارغانسېرى كۈچىيىپ، ئاز ئىشلەتكەن ئەزالىرى ئاجىزلاپ بارغانىدەك، مېڭىمۇ پىلانلىق، ئىلمىي يوسۇندا ئىشلەتكەنسېرى ئۈتكۈرلىشىپ ماڭىدۇ. ئادەمنىڭ مېڭىسىدە يوشۇرۇن قابىلىيەتلەر ناھايىتى كۆپ، بۇلارنىڭ ئېچىلىشى ئويلاشقا، تەپەككۇر قىلىشقا باغلىق. ھۈنەرۋەنلەر بىر خىل ھۈنەرنى قىلىۋەرسە ئۇستا بولۇپ كەتكەندەك، بىزمۇ تەپەككۇر ھۈنىرىنى ئىلمىيلاشقان يوللار بىلەن چېنىقتۇرۇۋەرسەك، ئۈزىمىزنىڭ ھازىرقى تەسەۋۋۇرىدىن ئۇلۇغ ئىشلارغا يارايدىغان ئادەملەرگە ئايلىنىمىز. ئۇچىنچىدىن، ئىدىيىنى داۋاملىق ئازاد قىلىپ مېڭىش كېرەك. بىلىمسىز ئادەملەر كونا نەرسىلەرگە ئېسىلىۋالىدۇ. بىز شانلىق ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش بىلەن بىر چاغدا، ئاشۇنداق بىلىمسىز ۋايىزلار توۋلاپ يۈرگەن كونا، بېكىنمە ئەندىزىلەردىن ئۈزىمىزنى تارتىۋېلىپ، زامانىمىزنىڭ قايناق بىلىم ئوچاقلىرىدا پارتلاۋاتقان يېڭى ئۇچۇر، يېڭى بىلىملەر بىلەن ئۈزىمىزنى ئۆستۈرۈپ، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ گۈل تاجلىرىنى ئاخىرقى نۇقتىلىرىدىن قوبۇل قىلىپ ئۈزىمىزنى قورالاندۇرۇپ، كونىلىققا قارشى يېڭىلىق يارىتىشقا، ئىنتىلىش غورۇرىمىزغا، يول ئېچىپ مېڭىش روھىمىزغا ئىلھام بېرىشىمىز، «بىزمۇ ئادەم» دېگەن غورۇرىمىز بويىچە زامانىۋى ئادەم بولۇش ئۇچۇن تەپەككۇر قىلىشىمىز كېرەك. تەپەككۇرىمىزنىڭ كامالىتى ئۇچۇن كونىلىقتىن ئىدىيىمىزنى داۋاملىق ئازاد قىلىشىمىز كېرەك. تۇتنىچىدىن، مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش ۋە مەسىلىلەرنى بايقاشقا ماھىر بولۇش كېرەك. مۇستەقىل پىكىر ئەقىلنىڭ جەۋھىرى بولۇپ، كىم نېمە دېسە تەڭلا «شۇنداق» دېيىش ياكى باشقىلارنىڭ ئىجادىي ئىختىيارلىقىنى ئىنكار قىلىش ئەقىلنىڭ كەملىكىدۇر. چۈنكى ھەر قانداق ئىجادىي ئىختىيارلىقنى نەزەريە بىلەن سۈرەتلەپ بەرگىلى بولمايدۇ. ئىنكارچىلار ئىجادىي تەپەككۇر قىلىۋاتقان ئادەمگە نىسبەتەن كۆڭۈل ئازاسى بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ روھىي ھالىتىنى تۇۋەنلەشتۈرىدۇ. مۇستەقىل تەپەككۇر دېگەن ئىختىيارلىق بىلەن يېتىلدۈرۈلىدىغان بولغاچقا، ئىنكارچىلار قورشاۋىدا تۇرغان ئادەم ئەقلىي ئىقتىدار جەھەتتە ئۇستۇن بولغان تەقدىردىمۇ مۇستەقىل ئىجادىي تەپەككۇردا ئاجىزلاپ بارىدۇ. شۇڭا، كىمكى مۇستەقىل ئويلاشقا، مەسىلىلەرگە يولۇققاندا «نېمە ئۈچۈن» دېگەن سوئالنى قويۇشقا، قانداق ئىشلەشنى بىلىش بىلەن نېمەن ئۇچۇن شۇنداق ئىشلەشنىمۇ بىلىشكە جۈرئەت قىلىدىكەن، ئىنكارچىلار قوشۇالغان تەقدىردىمۇ ئاكتىپ پوزىتسىيە بىلەن تولۇق ئىشەنچ، ئۈمىد، قىزغىنلىق بىلەن ئويلايدىكەن، ئۇنىڭ تەپەككۇر سەۋىيىسى تېزلىكتە ئۆسۈپ بارىدۇ ـ دە، ئۇنىڭدىكى ئەقلىي ئىقتىدار تولۇق ھەربىكەتكە كېلىپ، ئۇنى شەيئىلەرنى ھەقىقىي تۇرىدە بىلىپ ئېلىپ، ئۇنىڭدىن يېڭى مەسىلىلەرنى بايقاپ ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

— ئىلىمنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرىنى ئاچقۇچ، — شەك ـ شەبۇبەمسىزكىي، سوئال قويۇشتۇر، ـ دەيدۇ بالزاك، ـ ... ھالبۇكى، تۇرمۇشنىڭ پاراسىتىمۇ ئالدىغا يولۇققان ئىشلاردا «نېمە ئۈچۈن» دەپ سوراشتۇر. راست دېگەندەك، مۇنداق سوئال دارۋىننىڭ تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەريىسى ئەدىن كېلەتتى؟ مۇستەقىل تەپەككۇر بولمىسا، كوپېرنىكنىڭ قۇياش مەركەز تەلىماتى يارىتالامتى؟

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

مۇستەقىل تەپەككۇر بولمىسا بۇنىمىز فارابى قاناداقمۇ دۇنيانىڭ «ئىككىنچى» ئۇستازى بولالايتتى، ئىبنىسانا قاناداقمۇ «شاھى تىباۋەت» بولالايتتى؟ مەسىلىلەرنى بايقاشقا ماھىر بولمىسا، بۇنىمىز مەخمۇت شۇنچە مۇقەددەم چاغدا، ھازىرقى كۇندىمۇ بىزنىڭ تىلچىلىرىمىز ئەپلەشتۇرەلمەيۋاتقان «تۇركىي تىللار دىۋانى» نى قانداق تۇزەتتى؟ ۋە يەنە ئېينىشتەيىننىڭ نىسبىيلىك نەزەريىسى بارلىققا كېلەمتى؟ ئەگەر ھەممە ئادەم بۇرۇنقى ھۆكۈملەر بويىچە ئۆز گېپىدە تۇرۇۋېلىپ جاھىللىق قىلغان بولسا، دۇنيانىڭ تەرەققىياتى ھازىرقى كۇندىكىدەك تېز بولامتى؟ ياق، ئىجادىيەتلەرلا ئەمەس، چولپانلارمۇ دۇنياغا كېلەلمەيتتى، دۇنيانىڭ تەرەققىياتىمۇ بىر ئىزدا توختاپ قالاتتى. بەشىنچىدىن، تەسەۋۋۇر ئارقىلىق ئۆزىنى ئىلھاملاندۇرۇشقا ماھىر بولۇش كېرەك. تەسەۋۋۇر روھنىڭ كۆرۈش سەزگۈسى تەسەۋۋۇر قابىلىيىتى بولسا روھنىڭ كۆرۈش سەزگۈسىدىكى چوڭقۇرلۇق ۋە كەڭلىكتۇر. ھېچقانداق كۆچ تەسەۋۋۇردەك ئادەمنى چوڭقۇرلۇققا باشلىيالمايدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، تەسەۋۋۇر ياكى ئۇلانما تەسەۋۋۇر تالانتنى ئۆستۈرۈش يېڭىلىق يارىتىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى. بىز بىلىمىزكى، ھەر قانداق ئىجادىيەت مۇجىزىسى تاشقى مۇھىتتىكى ئىلغار غىدىقلاشنىڭ مەھسۇلات. شۇڭا، تەپەككۇر ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە كاللىنى كونا رامكىلار بىلەن تورىۋالماستىن، ئۇنى باي تەسەۋۋۇرلار بىلەن سۇغۇرۇپ تۇرۇش كېرەك. تەسەۋۋۇر كەپتەرلىرى يىراقلا ئۇچۇشقا ئامراق بولغاچقا، ئۇ روھىي دۇنيادا گويا تىلىسكوپ بىلەن يىراقلا قاراۋاتقان كەڭلىكنى پەيدا قىلىپ، شۇ چاغقىچە كاللىنى ئوراپ تۇرغان رامكىلاردىن ھالقىپ ئولۇغ نەرسىلەرنى خىيالىمىزغا كەلتۈرىدۇ. تالانت ئۇچقۇنلىرى كۆپ ھاللاردا مۇشۇنداق رامكىلارنى بۇزۇپ تاشلاشقا جۇرئەت قىلغان تەسەۋۋۇر ئارقىسىدا پەيدا بولۇپ، ئادەمنى يېڭى لايىھە، يېڭى پىلانلارغا، بارغانسېرى مۇكەممەللەشكەن ئىجادىيەت چوققىلىرىغا ئېلىپ چىقىپ، ئۆز ۋاقتىدا توغرا بولسىمۇ، ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئىستېمالدىن قالغان ياكى قالدىغان تۇزۇمنى سەۋىبىدىن قۇتۇلدۇرىدۇ. تازا ئويلاپ كۆرىدىغان بولساق، دۇنيادىكى بارلىق شەيئىلەرنىڭ ئارقىسىدا بىر خىل سىر بار. بۇرۇن كىشىلەر زادى ئەقىلگە سىغدۇرالمايۋاتقان ياكى يادىغا كەلتۈرەلمەيۋاتقان بىر يەردىن مۇجىزە ـ ئىجادىيەت قىلغانكەن، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ نۇرغۇنلىغان «ئۇمۇ بولمايدۇ، بۇمۇ بولمايدۇ» دەيدىغان رامكىلار ئورنۇالغان يەردىن شۇنداق مۇجىزىلەر تۇرىلىدۇ. بۇنداق تەبىئىلىك تەسەۋۋۇرغا ماھىر كىشىلەرگە مەنسۇپ بولىدۇ. بۇ، بىزدىن تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىمىزنى ئۆستۈرۈشنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى كۆرسىتەمدۇ؟ شۇڭا، تەسەۋۋۇرنى ياخشى قىلىشنى ئۆگىنىش، بۇنىڭ ئۈچۈن ئادەتتە ئوبرازلاشتۇرۇش مەشقىنى كۆپرەك قىلىش، پىسخىك ئاجىزلىقلار ئورنۇالغان قەپەزلەردىن كاللىنى ئازاد قىلىش، ئوبرازلىق ئىستە قالدۇرۇشنى كۈچەيتىش، يېڭى بىلىملەرگە ئەھمىيەت بېرىش، غەيرىي ئەقلىي ئامىللارغا ئەھمىيەت بېرىش، ئوخشىتىشقا دىققەت قىلىش، تەنقىدىي قاراشتا بولۇش، ئەركىن خىيالىلارغا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك، بولۇپمۇ ئادەتلەنگەن رامكىلاردىن ھالقىپ ئەركىن پىكىر قىلىشنى مەشق قىلىش، كونا بىلىملەرگە ئەھمىيەت بېرىش بىلەن بىر چاغدا، ئۇلارنىڭ ئىدىيىۋى قۇلى بولۇپ قالماسلىق، ئۆزىنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى —تەسەۋۋۇردىكى قۇدرىتىنى تۇۋەن چاغلىماسلىق كېرەك. چۈنكى، ئىجادىي تەسەۋۋۇر ئۇچۇن ئەڭ زور توسالغۇ ئادەت كۆچلىرىدىن قالسا، باشقىلار بىلەن ئوخشاش پىسخىك ھالەتتە بولۇشتۇر. ئادەتتە بەزىلەر ئىجادىي تەسەۋۋۇرنى چۈشىنەلمەي، ئۆزىنى ئادىل ھېسابلاپ تەسەۋۋۇر قىلغۇچىنى «قاپاق كاللا» دەيدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ «قاپاق كاللا» دەپ قويغىنى تاينىلىق گەپ، ئەڭ يامىنى بىزنىڭ ئۆزىمىزنى «ھە، مەن قاپاق كاللا ئوخشايمەن» دەپ خاتا تەسەۋۋۇر قىلىپ، ئىجادىي تەسەۋۋۇرلىرىمىزدىن ۋاز كېچىشتۇر. ئاللىقاندىق نوپۇزلۇقلار، ۋاقتى ئۆتكەن يەكۈنلەر، مەزگىللىك پىلانلارغا بەنت بولۇپ، ئۆزىنى قارىغۇلارچە چوقۇنغۇچىغا ئايلاندۇرۇپ قويۇشتۇر. شۇڭا، بىزدە باشقىلارنىڭ ئەخمىقانە شاڭخولىرىدىن قورقمايدىغان، ئۆزىمىزنىڭ يارىلىق پىكىرلەرنى قىلالايدىغان ئادەملىكىمىزنى تونۇتۇپ قويىدىغان جاسارەتمۇ بولۇشى كېرەك.

2) چۇش بايلىقىنى ئېچىش

چۇش بايلىقىنى ئېچىش — چۇش كۆرۈۋاتقان مېڭىدە ئىختىيارسىزلىق بىلەن ئەركىن ئۇزۇپ يۈرگەن قابىلىيەتلەرنى ئىختىيارلىق ھەرىكەت ھالىتىگە كەلتۈرۈپ ئۇلاردىكى قۇۋۋەتنى نىشانلىق ئىشلىتىشتۇر. ئىنسانىيەت ئالىمىنىڭ بۈيۈك ئالىملىرىدىن فرويد «چۇش ھەقىقەت شەرھى» دېگەن ئەسەرلىرىنى ئېلان

قىلىشتىن بۇرۇن ھىز بۇ ھەقتە بۇنداق دېيىشكە ئاساسسىز ئىدۇق. ئۇ مۇشۇ ئىسەرلىرى ئارقىلىق ئادەمنىڭ چۈشىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق ھەرىكەتلىرىنى قۇزۇغۇتنىڭ ئالمىشىش قانۇنى ئارقىلىق چۈشەندۈرۈپ كەتكىلى بولىدىغانلىقىنى، ئادەمنىڭ مەقسىتى ئۆز روھىدىكى مۇقىملىق، تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاش ۋە ئۆزىدىكى جىددىيلىكنى يوقىتىش بولۇپ، «راھەتلىنىش» ئۇنىڭ بارلىق ھەرىكەتلىرىدىكى ئىش قابىلىيىتىنىڭ ئېگىزلىك پرىنسىپى، بۇ پرىنسىپ ئادەمنىڭ جىددىيلىكنى يوقىتىش ئۈسۈلى ئارقىلىق راھەتلىنىشكە يېتىپ بارىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى. بولۇپمۇ چۈش كۆرۈشنى ئادەم پسىخىكىسىنىڭ مۇھىم قىسمى، چۈشنىڭ پىنھان ئاڭغا ئۆتۈپ ئۇنىڭدىكى بايلىقنى ئاشكارىلايدىغان ئىجادىي پائالىيەت ئېكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

فىرويىد ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مۇنچە پسىخولوگلارنىڭ ئىسپاتلىشىچە، ئادەم پسىخىكىسى مۇكەممەل بىر گەۋدە يەنى پسىخىكا بىر سىستېما. ئۇ ئىختىيارسىز پائالىيەت بىلەن ئىختىيارلىق پائالىيەتتىن تەركىب تاپىدۇ. ئىختىيارسىز ئالىيەت ئىختىيارىي پائالىيەتنىڭ ئاساسىي بولىدۇ. ئىختىيارى پائالىيەتمۇ ئۇنداق ياكى مۇنداق سەۋەبلەر بىلەن ئىختىيارسىز پائالىيەتنىڭ ئېلىپ بېرىلىشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىختىيارلىق ھالىتىدىكى پائالىيەتنىڭ فىزىئولوگىيىلىك ئاساسى ئاساسلىقى چوڭ مېڭە يايراقچىسىدا بولۇپ، ئۇ تېرە ئاستى نېرۋا مەركىزى بىلەن ئاناتومىيىلىك باغلىنىدۇ، ھالبۇكى، چۈش ئىختىيارسىزلىق ھالىتىدىكى پائالىيەت داۋاملىدا ئاڭ كۆپ كۆرۈلىدىغان پسىخىك ھادىسە بولۇپ، ئۇنىڭ فىزىئولوگىيىلىك مېخانىزمى ئاساسلىقى تورسىما قۇرۇلما بىلەن كۆرۈش دۆڭچىسىدە بولىدۇ. تەدرىجىي تەرەققىيات داۋاملىدا ئادەمنىڭ تېرە ئاستى نېرۋا مەركىزى بولۇپمۇ تورسىمان قۇرۇلما بىلەن كۆرۈش دۆڭچىسى يەنە تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ تەرەققىياتقا ئىگە بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئادەمنىڭ چۈشى ھەرگىز ئىختىيارىي پائالىيەت بىلەن قىلچە مۇناسىۋەتسىز بولغان ئىختىيارسىز پائالىيەت ئەمەس، بەلكى ئىختىيارسىز پائالىيەت ئىختىيارىي پائالىيەت تەرەپكە قاراپ ئۆزگىرىۋاتقاندا مەيدانغا چىقىدىغان ئۆتكۈنچى ئالقا بولۇپ، چۈش مەنزىرىسىنى ھېس قىلىپ بولغاندىن كېيىنلا يەنە ئۇنىڭدىكى ئىختىيارىي پائالىيەتكە مۇنداق ياكى ئۇنداق تەرىزدە تەسىر كۆرسىتىدۇ.

مەنىۋى پائالىيەتنىڭ ئۈچ خىل ھالىتى: سەگەك تۇرغان ئىختىيارلىق ھالىتى، يېڭگىل ئۇيقۇ ھالىتى ۋە نورمالسىز ئۇيقۇ ھالىتى (چۈش كۆرۈش ھالىتى) نىڭ رولىدىن قارىغاندا، چۈش كۆرۈش (نورمالسىز ئۇيقۇ) سەگەكلىك بىلەن ئۇيقۇ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈنچى ھالەت بولۇپ، ئۇ ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئۇنىڭ رولى ئاساسلىقى ئادەمدىكى قۇزۇغۇتنى ساقلاش، رىغبەتلەندۈرۈش، مەسلىھەت بېرىش تەرىپىدە بولىدۇ.

قۇزۇغۇت ساقلاش تەرىپىنى ئالساق، كۈندۈزلۈكى ئادەمنىڭ ئىختىيارلىق ھالىتىدىكى پائالىيەتلىرى (ئاڭلىق پائالىيەتلىرى) ئادەمدىكى زور قىسىم قۇزۇغۇتنى قۇرۇتۇپ تاشلايدۇ (قوزغىلىش جەريانى ئۇستۇن ئورۇندا تۇرغانلىقتىن)، بۇ قۇزۇغۇت ئۇيقۇ ئارقىلىق تولۇقلىنىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئادەم ئۇخلىغاندا، بىرسى ـ بىرسىگە قارىمۇ ـ قارشى بولغان ئىككى خىل بىئوخىمىيىلىك ماددا — قالقانسىز بۇرەك ئۈستى بېزى ھورمۇنى بىلەن ھىدروكسىل ئامىننىڭ ئۆز ئارا تەسىرىدە زور مىقداردا قۇزۇغۇت تولۇقلىنىپ، كۈندىلىك نېرۋا پائالىيىتىنىڭ قۇرۇتۇش چىقىمى تولۇقلىنىدۇ.

چۈشنىڭ رىغبەتلەندۈرۈش رولىنى ئالساق، ئادەمنىڭ رېئال تۇرمۇشىدا تۇرلۇك ئىختىيارلىق ۋە ئىختىيارسىزلىق ھەرىكەتلىرى بولىدۇ. ئەمما، بۇ ھەرىكەتلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۇتۇقلۇق بولىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، چۈش چوڭ تەبىئەت ئىنسانلارغا ئاتا قىلغان ناھايىتى گۈزەل تەشۋىقات ئورگىنى بولۇپ، بۇ ئورگان ئادەمنىڭ زۇلۇملارنى يېڭىپ، بەختنى قولغا كەلتۈرۈشى ئۈچۈن قەيسىرانە كۈرەش قىلىشىغا مۇھىم ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ بولىدۇ. بۇنىڭغا بۇيۈك شائىر گىيوتىنىڭ بىر سۆزىنى نەقىل قىلىش مۇمكىن. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ئادەم تەبىئىتىدە ئاڭ ئەلا بىر قابىلىيەت بار، ئۇ ئادەم ئۈمىدسىزلىنىپ كەتكەندە ئۈيۇقسىز كۈچ كۆرسىتىپ قوللاش ئېلىپ بارىدۇ. مەن ئۆز ھاياتىمدا بىر نەچچە قېتىم ئازابلىنىپ ئۆزۈمنى تاشلىغان ھالدا كۆز يېشى قىلغاندا، چۈش تۇرلۇك جەلپ قىلارلىق ئۇسۇللار بىلەن ماڭا تەسەللى بەردى. مېنى شۇ كېچىدە قۇيغۇدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئەتىسى سەھەردىكى ئەركىن ـ ئازادلىككە ۋە خۇشاللىققا ئىگە قىلدى. گىيوتىدىن باشقا ئالىملارنىڭ چۈش كۆرۈپ ئازابتىن قۇتۇلۇشنىڭ يوللىرىنى

ئەۋلاد گۆرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تاپقان گەپ ـ سۆزلىرى بولۇپلا قالماي، ناھايىتى كۆپ ئالىملارنىڭ چۈش كۆرۈش ئارقىلىق ئۆمۈر بويى ھەل قىلالماي كەلگەن ئىجادىيەت تېمىلىرىنى ھەل قىلغانلىقى ھەققىدە قىلغان بايانلىرى يېتەرلىكتۇر.

چۈشنىڭ مەسلىھەت بېرىش رولىنى ئالىدىغان بولساق، ئادەم ئېڭى (ئىختىيارلىقى) جەمئىيەتنىڭ تەقەززالىقىدا تۇرغانلىقتىن، ئۇنىڭ بىلىشىدە ھەر قاچان قىزغىنىپ كېتىش، ئېغىپ كېتىش ھادىسىسى پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ. مەسىلەن، ئىككى جىنس مۇھەببەتلەشكەندە بەزىدە چىرايىنى بىر كۆرۈپلا ئاشىق بولۇپ قېلىش كېلىپ چىقسا، بەزىدە بايلىققا بېرىلىپ كېتىش كېلىپ چىقىپ، ئىنسان مۇھەببىتىنىڭ پاكلىقىنى ساقلىيالمايدۇ. چۈش بولسا، ئىختىيارسىز پائالىيەتلەرنىڭ ئۈچۈرلارنى پىششىقلىشى ئارقىلىق بىر خىل ھەرىكەت پىلانى ياكى لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئادەمنىڭ ئىختىيارىي پائالىيىتىنى يەنە بىر قۇر ئويلاپ كۆرۈشكە سەۋەب بولىدۇ. مەسىلەن، بەزىلەر ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ كېسەلدىن ساقىيىپ كېتىشى ياكى ئۆلۈپ كېتىشىنى چۈشىدىن كۆرۈپ ئالدىن مۆلچەر قىلىدۇ. بەزىلەر مۇھەببەت ئوبيېكتلىرىنىڭ باشقىلار بىلەن يۈرگەنلىكىنى چۈشىدىن كۆرۈپ تەكشۈرۈشنى كۈچەيتىدۇ ياكى ئۆزاقراق سىناپ كۆرىدۇ. بۇ شۇنى كۆرسىتىدۇكى، چۈش ئەمەلىيەتتە كىشىلەرنىڭ ھەرىكەت پىلانىنى تۈزۈشكە مەسلىھەتلىك رولىنى ئويناىدۇ.

دېمەك ، چۈش دېگەن (ئادەم يادىغا كەلتۈرەلەيدىغان چۈش) بىر خىل پسىخىك ھادىسە. ئۇ ئادەمنىڭ ئىختىيارلىق ھالىتىدىكى پائالىيىتى رېياسەتچىلىكىدە ئىختىيارسىز پائالىيەتلەرنى ئۈيقۇدا ئېلىپ بارىدىغان ھەر خىل پسىخىك مەشغۇلاتى. ئۇنىڭ فىزىئولوگىيىلىك مېخانىزمى چوڭ مېڭە تورسىمان قۇرۇلمىسى بىلەن پىتىلاق ئوتتۇرىسىدىكى ئۆز ئارا تەسىر ئۇنىڭ ئاساسلىق ئىش قابىلىيىتى ئادەمنىڭ كەلگۈسى ھەرىكەتلىرىنى تەڭشەشتىن ئىبارەت. ئادەمنىڭ كەلگۈسى ھەرىكەت تەييارلىقى بىلەن ھەرىكىتىنىڭ كۆرسىتىپ بېرىدىغان كۆرسەتمە. شۇنىڭ ئۈچۈن، چۈشنىڭ ماھىيىتى ـ ئوبرازلىق ھالدا ئەكس ئېتىدىغان ھالقىغۇچى ئىنكاستۇر.

شۇڭا، ئىلىم ـ پەن، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىكى ھەر قانداق بىر ئىجادىيەتتە چۈش رول ئويناپ، ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت قىممىتىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇنداق بولۇشى ئىجادىي ئۇيۇنىڭ تولۇق ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن ئەلا دەرىجىدىكى ئەركىن پسىخىك ھالەتكە مۇھتاج بولۇپ، مۇنداق ئەلا پسىخىك ھالەتنى كىشىلەر «ئىلھام» دەپ ئاتايدۇ. ئادەم چۈش كۆرگەندە ئەنە شۇنداق ئىلھام پەيدا بولۇپ، چۈشنىڭ ئاخىرىدا (خاراموش ئويغاق ھالەتتە) ئىلھام تېخىمۇ روشەن كۆرۈنىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئەركىن قەلب ـ پسىخىك ھالەت (چۈش ۋە چۈشنىڭ ئاخىرىدىكى ئىختىيارىي تىرىشچانلىق بىلەن مەسىلە ھەل قىلىدىغان ھالەت يوق چاغ) ئىلمىي بايقاش ۋە ئىختىراللار، بەدىئىي تەسەۋۋۇرلاردا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ.

ئاۋگۇست كېكولنىڭ بېنزولنىڭ ئالتە بۆلۈكلۈق قۇرۇلمىسىنى بايقىشى، ئولوۋېينىڭ مېڭە نېرۋا پائالىيىتىنىڭ خىمىيىلىك تەركىبىنى بايقىشى، دىكارتنىڭ ماتېماتىكا بىلەن پەلسەپە بىرلەشكەن يېڭى پەننى شەكىللەندۈرۈشى، گوئودۇيارنىڭ گۈڭگۈرتلۇك كورچۇكنى بايقىشى، ئابېرت سىزىن كېئورگىنىڭ كۆپ قېتىملىق بايقاشلىرى، نيوتوننىڭ كۆپ قېتىملىق بايقاشلىرى، مېدىلىيېۋنىڭ ئېلىمېنتلار دەۋرى جەدۋىلىنى بايقىشى، خوۋەنىڭ كىمىيە تىكىش ماشىنىسىنى بايقىشى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى چۈش كۆرۈۋاتقاندا ياكى چۈش ئاخىرلىشىپ خاراموش ئويغاق تۇرغاندا شۇ ئالىملارنىڭ كاللىسىغا زائىر بولغان. چۈش كۆرۈۋاتقاندا ئىلھامى كېلىپ قېلىن مەسىلىلەرنى ئىجادىي ھەل قىلىۋەتكەن مىسالار ناھايىتى كۆپ بولۇپ بۇ پاكىت چۈشنىڭ ئىجادىيەت ۋە ئەقلىي ئىقتىدار سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشتە مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. شۇنداقلا ئۇنىڭ ئاددىي بىر تەبىئىي ھادىسە ئەمەس، بەلكى ئىنسانلار تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانىدا ئېرىشىدىغان بىرلىك پسىخىك قابىلىيەت بولۇپ، ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىختىيارىي پائالىيىتى بىلەن ئىختىيارسىز پائالىيىتىنى بىردەك ماسلاشتۇرۇپ، ئىنسانلارنى تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش بىلەن ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى ماسلاشتۇرۇش جەھەتتە تېخىمۇ ئەۋزەل ئورۇنغا ئىگە قىلىدۇ. شۇڭا، سەنئەتكارلار، شائىرلار، يازغۇچىلار ھەر قاچان ئۆزىنىڭ چۈشلىرىگە ئۆزى ئەڭ قىزىقىدۇ. ئەمما، ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئورتاق ئىشى بولۇش سۈپىتى بىلەن يۇقىرىدىكىلەر ھېسسىلا چەكلەنمەستىن، ھەر بىر ئادەمنىڭ ئىجادىيەت يولىغا قەدەم قويۇشىدا تۈرتكىلىك رول ئويناىدۇ. بۇنداق بولغانلىقتىن، ئىجادىي قەدەم بېسىشقا تەمشىلگەن بارلىق پۇقرالاردىن تارتىپ سىياسىئونلارغىچە، پەيلاسوپلاردىن تارتىپ ھەربىيلەرگىچە، بالىلاردىن پېشقەدەملەرگىچە. ئوقۇغۇچىلاردىن ئوقۇتقۇچىلارغىچە

ھەممە ئادەم ئۆزىنىڭ چۈشىدىن بەھرى ئېلىش كېرەك بولىدۇ. شۇنداقلا چۈش كۆرۈشتىن ئىبارەت بۇ قابىلىيەتنى تەبىئەت ھەر بىر ئادەمگە بەرگەنلىكتىن ھېچكىم ئۇنىڭدىن باش تارتىپ يۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوق.

بولۇپمۇ چۈش بىر مۇنچە پسىخىك مەشغۇلاتلارنىڭ مەھسۇلى بولغانلىقتىن، بۇ مەشغۇلاتلار تەبىئىي ھالدا تەپەككۇر پائالىيىتىگە ئۇلىنىپ تۇرۇپ نەتىجە بېرىدۇ. بۇنداق ئىكەن، بىز ئۇنىڭ تەپەككۇر، ئەڭ مۇھىمى ئىجادىي تەپەككۇر بولۇپ ئىپادىلىنىدىغان ئىلھام تەرىپىنى چىڭ تۇتۇپ، ئۆزىمىزدىكى چۈش بايلىقىنى ئېچىشىمىز كېرەك. ئالىملار چۈش بايلىقىنى ئېچىشتا، ھەر بىر ئادەم ئۇنى ئالدى بىلەن كەڭ مەنادا چۈشىنىپ، ئۆزىنىڭ پسىخىك پائالىيىتىدىكى تۆت جەھەتتە چوڭقۇرلاشنى. شۇ ئارقىلىق ئەقلىي ئىقتىدارىنى كۈچەيتىشنى تەكىتلەيدۇ.

ھەرىكەت جەھەتتە: ئادەم ئىختىيارلىق ھالىيىدىكى پائالىيەت داۋامىدا ئالدىنىپ قالىدىغان ۋاقىتلار بولىدۇ. بۇندق چاغلاردا ھەرىكەت نىشانىنى تاللاش جەھەتتە خاتالىق كۆرۈلىدۇ. چۈش بولسا ئىختىيارلىق ھالىتىدىكى پائالىيەتتىن ھالقىغان يۈكسەك پاراسەت مەشغۇلاتى ئارقىلىق ئىختىيارلىق پائالىيىتىدە كۆرۈلگەن خاتالىقنى تۈزىتىپ، ئادەمگە پايدىلىنىشقا بولىدىغان يېڭى بىر خىل ھەرىكەت لايىھىسىنى ئىما قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەر بىر ئادەم چۈش كۆرگەندە كۆرسىتىلگەن بۇنداق «ھەرىكەت كۆرسەتمىسى» گە دىققەت قىلىشى كېرەك. چۈشنىڭ ئاساسلىق شەكلى ئوبراز ۋە سىمۋولدىن ئىبارەت، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر ئادەم ئۆزىنىڭ چۈشىدىكى سىمۋولىنى توغرا چۈشەنگەندىلا، ئاندىن چۈش ئۆزىنىڭ ھەرىكىتىگە بېرىۋاتقان «مەسىلھەت پىكرى» نى توغرا كۈزىتىپ ئالالايدۇ.

كەيپىيات جەھەتتە: چۈش ناھايىتى زور تەشۋىقى رىغبەتلەندۈرۈش رولىغا ئىگە. ئالايلۇق، بىز ھەر كۈنى تاڭ سەھەردە ئورنىمىزدىن تۇرغاندا، ئۇخلىيالماي قالمىغان بولساقلا روھلۇق، دادىل، زېرەك، غەيرەتلىك بولىمىز. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، چۈش تورسىمان قۇرۇلمىدىكى كۆك داغلار ئارقىلىق زور مىقداردا قالقانسىز بۆرەك ئۈستى بېزى ھورمۇنى ئىشلەپچىقىرىپ ئادەمنىڭ كەيپىياتىنى قوزغايدۇ ۋە ئەركىن ـ ئازادلىككە ئىگەقىلىدۇ شۇنىڭ ئۈچۈن بىز شېرىن چۈش بىزگە بېغىشلىغان خۇشال كەيپىيات بىلەن تاشقى قىيىنچىلىقلار ۋە ئەمەلىي پائالىيەتلىرىمىز قەريانىدىكى ئوڭۇشسىزلىقلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشنى ئۆگىنىپ ئېلىشىمىز، چۈشنى جەسۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلىشىمىزدىكى بىر خىل ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ ئورنىدا كۆرۈشىمىز كېرەك.

بىلىش جەھەتتە: چۈش ئارقىلىق ئادەم ئۆزىنى بىلىشكە ئۆزىنىڭ خاسلىقىدىكى ئارتۇقچىلىق ۋە كەمچىلىكلەرنى بىلىشكە بولىدۇ؛ شۇنداقلا چۈش ئارقىلىق تاشقى دۇنيانىڭ باغلىنىشى ۋە قانۇنىيىتىنى بىلىشكىمۇ بولىدۇ. بىراق، چۈش تاشقى دۇنيانى بىلىش جەھەتتە ئىختىيارلىققا يەتمەيدۇ. ئەلۋەتتە، ئەمما بەزىدە چۈشمۇ ئادەمنىڭ شەيئىلەر ئارىسىدىكى ئىچكى باغلىنىشنى ئېچىپ تاشلاشقىمۇ ياردەم بېرەلەيدۇ. بىراق بۇنىسى كەمدىن ـ كەم ئۈچرايدۇ.

ئالىملارنىڭ قارىشىچە، ئىجادىيەتنىڭ مەركىزىي ھالقىسى ئىختىيارسىزلىق ھالىتىدىكى پائالىيەتلەرنىڭ ئۈچۈرلارغا ھامىلدار بولۇش خىزمىتىدە، ئۇيقۇ، ئۇيقۇغا يېقىن كېلىدىغان چۈشتە بولىدۇ، ئۇلار ئىختىيارلىق ھالىتىدىكى پائالىيەتلەرنىڭ يۈزلىنىشىنىڭ كاشىلىسىدىن يىراقتا تۇرغانلىقتىن، ئۇلار ئىجادىيەتچىنىڭ ئىجادىيىتىدىكى ھالقىلىق پەيتتە مۇھىم ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئالىدۇ. ئەنگلىيە كىمبرىچ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى خوگېنسىن ھەر قايسى پەنلەر بويىچە ئىجادىي تەپەككۇرغا باي ئالىملارنىڭ خىزمەت ئادىتى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا، بۇلاردىن 70 پىرسەنت ئالىم ئۆزلىرىنىڭ چۈشىنىڭ ياردىمىگە تايانغانلىقىنى ئېيتقانلىقىنى ئېيتقان. 69 نەپەر ماتېماتىكىنىڭ پىرسەنتى «ئۇيقۇ ھەل قىلالمىغان مەسىلىەرنى ھەل قىلىشقا ياردەم بېرىدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەن. پەندە ئەلا نەتىجە قازانغان ئالىملارنىڭ 83 پىرسەنتىنىڭ ئىجادىي خىزمىتى ئىلھام ئارقىسىدا ئەمەلگە ئاشقان. ئېينىشتېيىن ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت فورمىسىنى تەجرىبە ـ بىۋاسىتە سەزگۈ ـ ئۇقۇم ياكى قىياس ـ لوگىكىلىق ئەقلىي يەكۈن ـ نەزەرىيە دەپ بېكىتكەن ھەمدە ئىلمىي ئىجادىيەتنىڭ ئاچقۇچى بىۋاسىتە سەزگۈ ۋە ئىلھام دەپ قارىغان. بىۋاسىتە سەزگۈ بىلەن ئىلھام توغرىسىدا بىز « تالانت بوسۇغىسى» دېگەن كىتابىمىزدا خېلى كەڭ توختالغانلىقىمىز ئۈچۈن، بۇ يەردە پەقەت ئىلھامنىڭ ئىخچام تەسۋىرى ھەم ئۇنىڭ چۈش بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەمدە باسقۇچلىرىنى تونۇشتۇرۇش بىلەن گەپنى ئۈزۈمىز.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بىر ئېغىز سۆز بىلەن ئېيتقاندا، ئىلھام ئادەم پسىخىكىسىنىڭ ئەڭ ئەلا ھالىتى بولۇپ، ئۇ چۈش بىلەن زىچ باغلىنىدۇ. بەزىدە ئىلھام بىلەن چۈش گىرەلىشىپ چۈشتىكى ئىلھامنىڭ پارتلىشىنى پەيدا قىلىدۇ؛ بەزىدە ئىككى تەرەپ ئۇلىشىپ تۇرۇپ چۈشنىڭ ئىلھامىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىش ھالىتىنى شەكىللەندۈرىدۇ.

ئەمما، ئىلھام پەقەت ئادەمدىلا كۆرۈلىدىغان پسىخىك ھادىسە ـ چۈش كۆرۈش ئادەمدىلا ئەمەس، ھايۋانلاردىمۇ بولىدۇ.) ئادەمنىڭ پسىخىك ھادىسىسىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش شەكلىدىن ئېيتقاندا، ئۇچ خىل شەكىل بىلەن كۆرۈنىدۇ، بۇلار پسىخىك پائالىيەت، پسىخىك ھالەت ۋە پسىخىك خۇسۇسىيەتتىن ئىبارەت. پسىخىك پائالىيەت ئادەم پسىخىكىسىنىڭ ئاساسلىق شەكلى بولۇپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. بۇلار بىلىش پائالىيىتى ۋە ئىستەك پائالىيىتىدىن ئىبارەت. پسىخىك پائالىيەت ئادم پسىخىكىسىنىڭ ھەرىكەت ئىپادىسى بولۇپ، ئۇ ھەر قاچان ئۆزگىرىش ئىچىدە تۇرىدۇ. پسىخىك خۇسۇسىيەت بىر قەدەر مۇقىم بولۇپ، ئادەم پسىخىكىسىنىڭ تۇرغۇنلۇق ھالىتىدۇر. ئۇ پسىخىك پائالىيەتنىڭ يىغىنچاقلانغان ۋە تۇراقلانغانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر. پسىخىك ھالەت ئەنە شۇ ئىككى تۇرلۇك پسىخىك ھادىسە ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈنچى باسقۇچ بولۇپ، ئۇ بىۋاسىتە ئادەمنىڭ ئىجادىيەت ۋاقتىدىكى پسىخىك مەنزىرە ۋە پسىخىك پائالىيەتنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچى بىلەن بىۋاسىتە باغلىنىدۇ. ئىلھام مانا مۇشۇ ئۆتكۈنچى ھالەتتە كۆپلەپ مەيدانغا كېلىدۇ ھەمدە تۇرمۇش سەنئەتكارلىقىنىڭ ھەر قانداق بىر ساھەسىدە كۆرۈلىدۇ. ئۇ ئەمەلىيەتتە بىر خىل پىنھان تەپەككۇر شەكلى ـ غەيرىي لوگىكىلىق تەپەككۇر بولسىمۇ، ئەمما ئىلھام تەپەككۇرى ئابىتراكت تەپەككۇر، ئوبرازلىق تەپەككۇرگە ئوخشاش ئادەمنىڭ ئەقلىي بىلىشىدە تەييارلىنىدىغان ئالىي بىلىش ئۇسۇلى بولۇپ، ئىلھامدا ئەقلىي بىلىش يۈكسەكلىكىگە كۆتۈرۈلىدۇ. ئۇنىڭ سەنئەتكارلار ۋە ئالىملاردا ـ تۇرمۇش سەنئەتكارلىقىنىڭ ھەممە تەرىپىدە كۆرۈنۈشى باسقۇچلۇق بولۇپ، بۇ ھەقتە ئالىملار ۋاللاس 1926 ـ يىل ئوتتۇرىغا قويغان ئىجادىيەتنىڭ تۆت باسقۇچلۇق تەلىماتىنى ئەڭ نوپۇزلۇق قاراش دەپ بىلىدۇ. ۋاللاسنىڭ قارىشىنى ياقلايدىغان ۋە ئۇنى تولۇقلايدىغان ئالىملارنىڭ قاراشلىرىنى خۇلاسىلىغاندا، بۇ باسقۇچلارنى تۆۋەندىكىدەك كۆرسىتىش مۇمكىن:

بىرىنچى، تەييارلىق باسقۇچى. بۇ باسقۇچتا كۈچلۈك ئىجتىمائىي ئېھتىياجنىڭ تۇرتكىسى ياكى سەنئەتكارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى كۈچلۈك ئىزدىنىش ئارزۇسى بىلەن بىلىم ئېلىش تەشنالىقىنىڭ تۇرتكىسىدە ناھايىتى كونكرېت بولغان بىر تۇرلۇك ئىجادىيەت نىشانى پەيدا بولىدۇ. بۇنداق نىشان ھەر خىل سەنئەتكارلارنىڭ ئىزدىنىش ساھەلىرىگە قاراپ ئەدەبىي ئەسەر، ئىلمىي ماقالە، بىرەر ماشىنا ـ ئۇسكۇنە لايىھىسى، قانۇن ـ قائىدە دېگەندەك باشقا ـ باشقا سەھەلەردە بولسىمۇ، پسىخىك جەھەتتىن ئۇلاردا ئورتاق قانۇنىيەت ھۆكۈم سۈرۈپ، ئۇلارنىڭ دىققەت، خاتىرە، ئىدراك، تەسەۋۋۇر، تەپەككۇر پائالىيەتلىرىنى ئاشۇ كونكرېت نىشانغا يىغىدۇ ـ دە، بۇ چاغدا ئادەمنىڭ كۆڭلى ئاجايىپ ئىشتىياق بىلەن شۇ ئىجادىيەت نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن شاپشىپ تۇرىدۇ. بۇنداق شوخ پسىخىك ھالەت يىراقتىن ئېيتقاندا، ئادەمنىڭ ئۆمۈرىۋايەت ئۆگەنگەن بىلىم ـ پاراسىتىنى ئىشقا سالسا، يېقىن تەرەپتىن، مەسىلىلەرنىڭ چېكىنى ئايرىيدۇ. ماتېرىيال توپلايدۇ ھەمدە مەسىلىنى ھەل قىلىدىغان تاكتېكا تاللايدۇ. يەنى شۇ چاققىچە كاللىسىدا ھۆكۈم سۈرۈپ كېلىۋاتقان نەرسىلەرنى ئىجادىيەت نىشانىغا سېلىشتۇرۇپ يېڭىباشتىن بېكىتىدۇ. ئۇنۇمسىز قاراشلارنى چۆرۈپ تاشلايدۇ. بۇنداق مەسىلىلەر ئادەتتە ئىختىيارلىق ھالىتىدىكى مەنتىقىلىق تەپەككۇر بىلەن ھەل قىلىنغانلىقتىن، سەنئەتكار ئويلا ـ ئويلا بىر باشقا چىقالماي ئامالسىز قالغاندا، بۇ مەسىلىنى ۋاقىتلىق تاشلاپ قويۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. ياكى ۋاقىتلىق «ئۇنتۇپ كېتىدۇ».

ئىككىنچى، ھامىلدارلىق باسقۇچى. ئىجادىيەتچى مەسىلىنى ۋاقىتلىق تاشلاپ قويغاندا، گەرچە ئىختىيارلىق پائالىيىتى ئارقىلىق مەسىلىنى ھەل قىلمىسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ مېڭىسىدە ئىختىيارسىز ھالەتتىكى پائالىيەت ئىختىيارلىق ھالەتتىكى پائالىيەتنىڭ ئورنىنى بېسىپ، ئۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش بىلەن ئۈزلۈكسىز مەشغۇل بولىدۇ. ئىختىيارسىزلىق ھالىتىدىكى بۇنداق پائالىيەتنى ئېنىق چۈشىنىپ ئالغىلى بولمايدۇ. ۋاللاسنىڭ قارىشىچە مەسىلىنى ئويلاپ باشقا چىقالمىغاندا، مېڭىنى ئارام ئالدۇرۇش، يەنە داۋاملىق شۇ مەسىلىنى ئويلىغاندىن كۆرە ئۇنى قويۇپ تۇرۇپ باشقا ـ باشقا مەسىلىلەرنى ئويلاپ تۇرۇش كېرەك (باشقا ئالىملارنىڭ بۇ مەسىلىگە قارىشىدا ئوخشىماسلىقلار بار، يەنى ئۇلار مېڭىنى ئارام

ئالدۇرۇپ بولۇپ داۋاملىق بىر مەسىلە ئوستىدە ئويلىنىش كېرەك، دەپ قارايدۇ). باشقا مەسىلىلەرنى ئويلاپ كېتىۋېتىپ، ئەڭ ئاخىرىغا بارغاندا تۆيۈقسىز بىرىنچى مەسىلىگە قايتىش ۋە ئۇنىڭغا قارىتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلىلەرنى قوشۇپ بىر - بىرلەپ ھەل قىلىش كېرەك. لېكىن ئىجادىيەتتە مەسىلىنىڭ بىراقلا ھەل بولۇپ كېتىشى كەمدىن - كەم ئۇچرايدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى ئاساسلىقى كونا بىلىم رامكىلىرى يېڭى ئىجادىيەتكە توسالغۇ پەيدا قىلىدۇ. يەنى ئىجادىيەتچىنىڭ كاللىسىغا كونا ئۇقۇم، فورما، ئەندىزە، تەلىمات، ئوبراز، تەجرىبە قاتارلىقلار كىرىۋېلىپ، ئۇنى يېڭى ئىجادىيەتتە دەمالىلىققا بىر پىكىرگە كەلگىلى قويمايدۇ. شۇڭا، ئىجادىيەتچىنىڭ بۇ باسقۇچتىكى ئاچقۇچلۇق ۋەزىپىسى ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلغان ھالدا ئىختىيارىي تەسەۋۋۇر ھەم تەپپەككۇردىن تولۇق پايدىلىنىپ كونا بىلىم رامكىلىرى پەيدا قىلغان ئەنئەنىۋى قاراشلارنىڭ پايدىسىز تەرەپلىرىدىن قۇتۇلۇش بولىدۇ. شۇڭا، بۇ چاغدا ئالدىراپ كېتىشتىن كۆرە مېڭىنى ئارام ئالدۇرۇپ ھۇجۇمغا ئۆتكەن ياخشىراق.

ۋاللاسنىڭ قارىشىچە، مېڭىنى ئارام ئالدۇرۇشتا، ئاساسلىقى ئىككى خىل ئۇسۇل قوللىنىشقا بولىدۇ. بىرىنچىسى، ئۆزىنى ئەركىن - ئازادە قويۇۋېتىپ مۇزىكا ئاڭلاش، پاكىزە يەردە ئايلاپ سەيلە قىلىش، ئىلمان سۆزدا يۈيۈنۈش ... قاتارلىق بەدەنگە ئالاھىدە راھەت بېغىشلىغان ئىشلارنى قىلىش؛ ئىككىنچى، سەيلە - تاماشا قىلىش، گۈللۈك ياكى باغلاردا ئايلىنىش، سۇ ئۈزۈش، بۇلبۇل، تورغاي، تومۇچۇقلارنىڭ سايراشلىرىنى ئاڭلاش قاتارلىق يەڭگىل، خۇشياقىدىغان ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىش.

ئۇچىنچى، كۆڭلى يورۇش باسقۇچى. بۇ باسقۇچتا ۋاقىتلىق تاشلاپ قويۇلغان مەسىلە - ئادەم كاللىسىدىكى ئىجادىي تەسەۋۋۇر ئۇزاق مۇددەت كاللىنىڭ ئىختىيارسىزلىق دۇنياسىدا ئەركىن لەيلەپ يۈرگەندىن كېيىن تاسادىپىي بىر سەۋەب بىلەن تەپەككۇر بىلەن ئۇلىنىدۇ. - دە، ئادەمنىڭ كۆڭلىدە ۋاللىدە يورۇش ھاسىل قىلىدۇ. دېمەك، بۇنداق كۆڭۈل يورۇش ئادەمنىڭ ئۆز كاللىسىدا خېلى بۇرۇنلا ئۇيۇپ قالغان بىلىم، ئۇقۇم تەلىمات، تەجرىبە ... لەردىن بۆسۈپ ئۆتۈش ئاساسىدا يېڭى ئوبراز ۋە ئۇقۇملارنى بىرىكتۈرۈشتىن ئىبارەت بولىدۇ. بۇنداق بىرىكىش - ئادەمنىڭ كاللىسىدا ئىختىيارسىز ھالدىكى يېڭى پىكىرنىڭ ھاسىل بولۇشى ئادەمنىڭ شۇ چاغدىكى پىسخىك ھالىتىنىڭ ئىنتايىن ياخشى تۈرغانلىقىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ، ئالىم ياكى سەنئەتكار سەيلە قىلىۋاتقان، مۇزىكا ئاڭلاۋاتقان، مونچىد راھاتلىنىپ يۈيىنىۋاتقان، تىياتىر ياكى كىنو كۆرۈۋاتقاندا گويا بۇلۇتلار ئارىسىدىن قۇياشنى كۆرگەندەك قېنى - قېنىغا پاتماي خۇشاللىنىپ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىدۇ. ئەمما، بۇنداق كۆڭلى يورۇش تەبىئىي مەيدانغا كېلىدۇكى، ھەرگىز ئىرادە كۈچىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن كەلمەيدۇ. ئادەمدىكى بۇنداق كۆڭلى يورۇش ئىجادىي تەسەۋۋۇر بىلەن تەپەككۇرنىڭ ئۇشتۇمتۇت ئۇلىنىشى بولۇپ، تەسەۋۋۇر بىلەن تەپەككۇرنىڭ بۇنداق مەشغۇلاتى بىردەك ئىختىيارسىزلىق ھالىتىدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. پسىخولوگىيە نۇقتىسىدىن قارىغاندا بۇنداق كۆڭلى يورۇش ئادەمنىڭ بۇرۇنقى ئۇيۇپ قالغان بىلىم، ئۇقۇم، تەجرىبىلەردىن ئايرىلىشى، شۇ سەۋەبلىك يېڭى بىر خىل ئوبراز ۋە ئۇقۇمنىڭ بىرىكىشى بولۇپ، نېگىزلىك پىسخىك مەشغۇلات يەنىلا تەھلىل قىلىش ۋە ئۇنىۋېرسالالاشتۇرۇش بولىدۇ.

تۆتىنچى، تەكشۈرۈش باسقۇچى. يورۇش باسقۇچىدا مېڭىدە پەيدا بولغان نۇر (ئىلھام) نىڭ مەسىلىنى ھەل قىلىدىغان لايىھىنى توغرا ۋە ئەڭ ئەلا دەرىجىدە تاللىيالمىغانلىقىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ تەكشۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. مەسىلەن، ئىلھام كەلگەندە شارت - شۇرت يېزىۋالغان ئەسەرنى ئىملا ۋە سۆز - جۈملە جەھەتتىن تەھرىرلەپ تۈزىتىشكە توغرا كېلىدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش، ھەر قانداق بىر ئىجادىيەتتە ئىختىيارسىزلىقنىڭ مەھسۇلى بۇلغان ئىلھام ھالىتىدىكى لايىھىنى ئىختىيارلىق ھالىتىدىكى لوگىكىلىق تەپەككۇرغا تايىنىپ باھالاش ياكى ئىلمىي تەجرىبە ئارقىلىق تەكشۈرۈش كېرەك بولىدۇ. چۈنكى ئىلھام ھالىتىدە تەسەۋۋۇر ناھايىتى جانلىق، تەپەككۇر ناھايىتى ئۆتكۈر بولۇپ، بۇلار تېزلا كېلىپ تۆتۈپ كېتىدۇ. ئىجادىيەتچى ئۇ چاغدىكى پىكىرنىڭ ئۇششاق تەرەپلىرىنى مۇپەسسەل خاتىرىلەپ ئالالمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، تەكشۈرۈپ تولۇقلاش ناھايىتى زۆرۈردۇر. ئەقلىي ئىقتىدارنى ئۆتكۈزۈشتە تەپەككۇر، بولۇپمۇ ئىجادىي تەپەككۇر ئەنزە شۇنداق مۇھىم بولغانلىقتىن، زامانىمىزنىڭ تەپەككۇر ئېلىمىزدە ئالاھىدە ئۇسۇللار بىلەن ئۇنىڭ سەۋىيىسىنى ئۆلتۈرۈش تەلەپ قىلىنىدۇ. بۇ ئۇسۇللار يۇقىرىدا بايان قىلىنغان بەش نۇقتا ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ ھاسىل بولىشىدىكى ئاساسلىق شەرتلەر بولۇپ، تۆۋەندىكى تەپەككۇر مەشق ئۇسۇللىرى بولسا، ئۇلارنىڭ تولۇقلىغۇچىسىدۇر.

ئۇلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

نەزەر دائىرىسى ۋە تەپەككۇرلىرىنى ئېچىش ئۈسۈلى بۇ ئۈسۈل ئاساسلىقى شەيئىلەرنىڭ پايدىلىق تەرەپلىرىنى پايدىسىز تەرەپلىرىنى، قىزىقارلىق تەرەپلىرىنى ئەتراپلىق كۆزۈنۈشىنى تەكىتلەيدۇ. يات - يالاڭ نەرسىلەرنىمۇ كاللىسىغا سىغدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ تار نەزەر دائىرىسىدە تۇۋۇلماسلىقىنى، بۇرۇنىنىڭ ئۇچىدىكىنى كۆرۈپ باشقا تەرەپلەرنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىقىنى تەكىتلەيدۇ.

ئەتراپلىق ئويلىنىش ئۈسۈلى. بۇ ئۈسۈل تەپەككۇر يوللىرىنى كېڭەيتىش ئاساسىدا سىستېمىلىق ھەم ئەتراپلىق ئويلىنىش، ھەر ئىشنىڭ ئالدى - ئارقىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش، ھەر نېمىنىڭ چوڭ - كىچىك تەرەپلىرىنى كۆرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئاقىۋەتنى ئويلىنىش ئۈسۈلى. بۇ ئۈسۈل ئاقىۋەت ۋە شۇ ئاقىۋەت تۈپەيلى داۋام قىلىدىغان زەنجىرسىمان ئىنكاسىنى نەزەردە تۇتۇشنى تەكىتلەيدۇ. مەسىلەن، ئېنېرگىيە كرىزىسى بولسا، شۇ تۈپەيلى كېلىپ چىقىدىغان ئىشلەپچىقىرىش توختاپ كېتىش، ئىشچىلار ئىشسىزلىق. مال باھاسى ئۆرلەش قاتارلىق بىر يۈرۈش مەسىلىلەرنى ئويلاشنى تەكىتلەيدۇ.

ئىستەك ھەم ھەقىقىي نىشانىنى نەزەردە تۇتۇش ئۈسۈلى. بۇ ئۈسۈلغا ئەمەل قىلغاندا تەپەككۇرغا تېخنىمۇ ئىلھام بېرىپ، مەسىلىلەرنى ئىجادىي ھەل قىلىش بويىچە چوڭقۇرلىغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، بىر مومايى پوپايكا توقۇۋاتقاندا ئۇنىڭ نەۋرىسى يېنىغا چۈۋۈپتېپ خاپا قىلدى دەيلى. مومايى ئۇنى چەكلەش ئۈچۈن سالاسۇن ئېچىگە كىرگۈزۈپ قويىدۇ. نەۋرىسى ئۇنىمايى يىغلايدۇ. لېكىن، نەۋرىسىنى سالاسۇنغا سولا قويۇش ئۇنىڭ ھەقىقىي مەقسىتى ياكى نىشانى ئەمەس. بەلكى، بالا بىلەن پوپايكا يېپىنى ئايرىپ تاشلاش بولغانلىقتىن، ئۇ نەۋرىسىنى سىرتتا قالدۇرۇپ، ئۆزى سالاسۇن ئېچىگە كىرىپ ئولتۇرۇۋالغاندا، ھەم پوپايكىنى ئامان ئېسىەن توقۇيالايدۇ ھەم نەۋرىسىنى پەس قىلالايدۇ. بۇنىڭ بىلەن مەسىلە ئىجادىي ھەل بولىدۇ. بۇ ئۈسۈل مانا مۇشۇنداق ھەقىقىي مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن تەدبىرنى جانلىق قوللىنىشنى تەكىتلەيدۇ.

مەركىزىي نۇقتىغا دىققەت قىلىش ئۈسۈلى. بۇ ئۈسۈل مەسىلە كۆپ، ھەل قىلماق تەس بولغاندا، ئۇنىڭ ئاساسلا سەل قارىلىپ قالىدىغان مەركىزىي ھالقىسىنى چىڭ تۇتۇشنى تەكىتلەيدۇ. مەسىلەن، قاتناش بىخەتەرلىكىگە دىققەت قىلىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن خەتەر چىقىدىغان نۇقتىلارنى تەكشۈرۈپ بېكىتىپ، ئۇ يەرلەرگە شەرتلىك بەلگىلەرنى تۇرغۇزغانغا ئوخشاش.

ئىمكانىيەت ئىزدەش ئۈسۈلى. بۇ ئۈسۈل ئىمكانىيەت ئىزدەپ مەسىلە ھەل قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. مەسىلەن، بىر نەچچە تۇرلۇك ئۈسۈل - چارە قوللانغاندا ھەل بولمىغان بىر مەسىلىنى باشقىچە بىر يول بىلەن ھەل قىلىش چارىسىنى تېپىپ ھەل قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنىڭدىكى ئاچقۇچ كۆنۈككەن تەپەككۇر ئۈسۈلىدىن ھالقىپ ئۇنۇپ ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىزدىنىشتۇر. بۇ خۇددى دوختۇر مۇرەككەپ كېسەلگە يولۇققاندا، ئادەتتىكى ئۈسۈللار بىلەن داۋالاپ ساقايتالمايى، ئالاھىدە چارە دورا قوللانغانغا ئوخشايدۇ.

باشقىلارنىڭ پىكرىنى ئوبدان ئويلاپ كۆرۈش ئۈسۈلى. بۇ ئۈسۈل بىر مەسىلىگە ھۆكۈم چىقىرىش ياكى قارار چىقىرىشتىن بۇرۇن باشقىلارنىڭ پىكرىنى ھەر تەرەپلىمە ئويلاپ كۆرۈش، باشقىلارنىڭ پىكرى ئاساسىدا تېخنىمۇ كۆپلەپ ئەقىل تېپىپ تېخنىمۇ يۇقىرى سەۋىيىدە مەسىلە ھەل قىلىشنى تەكىتلەيدۇ.

زىددىيەتلىك تەرەپنى نەزەرگە ئېلىش ئۈسۈلى. بۇ ئۈسۈل مەسىلىلەرنى ئويلىغاندا، ئادەتتىكىلەرنىڭ پىكرىنى ئاڭلاش بىلەنلا قالماستىن، قارىمۇ - قارشى بولغان. زىددىيەت قىلىپ قارشى تەرەپتە تۇرغۇچىلارنىڭ پىكىر - ئىختىلاپلىرىدىكى تەرەققىيات ئۈزگىرىشلىرىنى نەزەرگە ئېلىشنى، ئىككى تەرەپنىڭ قايسى تەرەپلىرىنى ماسلاشتۇرغىلى بولىدىغانلىقى ۋە قايسى تەرەپلىرىنى ماسلاشتۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى بايقاپ، ئىككى تەرەپ مۇناسىۋىتىنى مۇۋاپىق ھەل قىلىش لازىملىقىنى كۆرسىتىدۇ.

قارشى تەرەپنىڭ مەيدانىدا تۇرۇپ ئويلىنىش ئۈسۈلى. بۇ ئۈسۈل باشقىلار بىلەن پىكىر ئىختىلاپ بولۇپ قالغاندا، قارشى تەرەپنىڭ مەيدانىغا ئۆتۈپ، «ئەگەر ئۇنىڭ ئورنىدا مەن بولۇپ قالغان بولسام قانداق قىلار ئىدىم» دېگەن ئويغا كېلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. مۇنداقتا زىددىيەتنى كەسكىنلەشتۈرۈپ، توقۇنۇشۇپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

3) **تالانت ئۈستۈنلىكىنى قارى قىلدۇرۇش.** ھەركىم تالانتلىق بولۇش ئۈچۈن تالانت ئۈستۈنلۈكىنى جارى قىلدۇرۇشنى بىلىشى كېرەك. چۈنكى ئەقلىي قابىلىيەت ۋە ئەقلىي ئىقتىدار جەھەتتە تالانتنىڭ ئۈسۈپ كېتىش ئېھتىمالى بولغان نۇقتىنى تاللاپ ئېلىپ، شۇ نىشان بويىچە ئىلگىرىلەش

تالانتىنى ئاڭ ئەلا دەرىجىدە تەربىيىلەشنىڭ يولىدۇر. گىيوتى ئادەم ئۆزىنىڭ ئاڭ ئەلا تالانتىنىڭ قانداق بىلىپ ئېلىش كېرەك دېگەن مەسىلىگە جاۋاب بەرگەندە مۇنداق دېگەن: سېنىڭ مەلۇم بىر تەرەپتە ھەقىقىي تالانتىنى بولىدىغان بولسا، سەندە ئۇنىڭغا نىسبەتەن تەبىئىي بولغان ئالاھىدە بىر سەزگۈلۈك بولىدۇ. ئۇنىڭغا ئۇنچىۋالا يېتەكچىلىك قىلمىغان تەقدىردىمۇ بىر خىل ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ ياكى تەبىئىي يۆزلىنىشكە ئىگە بولىدۇ. ئەمەلىيەت جەريانىدا ۋاقتىنچە توختاش بولغان تەقدىردىمۇ ئۇ قابىلىيەت يەنە ئىختىيارسىزلىق ئىچىدە ئىلگىرىلەيدۇ ۋە ئۆسىدۇ. ئەقلىي ئىقتىدار تەتقىقاتى بويىچە ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ كۆپ خىللىقىنى ئىسپاتلاپ، دۇنيادا چوڭ تەسىر پەيدا قىلىۋاتقان ئامېرىكا ئالىمى ھارۋارد گاردنېرمۇشۇندق قاراشنى ئىلگىرى سۈرۈپ مۇنداق دەيدۇ: «مېنىڭچە، بىر ئادەمنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى (ياكى يۆزلىنىشى) نى پەرق ئەتكىلى بولىدۇ. بىز مۇنداق ئەقلىي ئىقتىدارنى پەرق ئېتىپ ئالغاندىن كېيىن، پەرق ئەتكەن مۇشۇ ئىدراكتىن پايدىلىنىپ، ئۇ ئادەمنىڭ تەربىيىلىنىش پۈرسىتىنى ۋە تاللاش دائىرىسىنى كۆپەيتەلەيمىز. بىز ئالاھىدە ئىقتىدارغا ئىگە بولغان بۇ ئادەمنى ئالاھىدە لايىھە بويىچە يېتەكلىسەك، ھەتتا يەنە كۆزىتىش ئىپادىسى نورمال بولمىغان ياكى تەڭپۇڭلۇقنى يوقاتقان ئەقلىي ئىقتىدار ئۆزلىنىشىدىكى ئادەم ئۈچۈن تولۇقلاش تەدبىرى ياكى ئالاھىدە ئۆستۇرۇش تەدبىرى تۈزۈپ بەرسەك بولىدۇ. (1) ① گىيوتى ۋە گاردنېر سۈرەتلەپ بەرگەن ھەقىقىي تالانتنىڭ شەكىللىنىش ھالىتى ئەمەلىيەتتە ھەر كىمنىڭ ئۆزىدىكى تالانتنىڭ شەكىللىنىش ھالىتى ئەمەلىيەتتە ھەر كىمنىڭ ئۆزىدىكى تالانتنىڭ ئۆسۈپ كېتىش ئېھتىمالى بولغان نۇقتىنى تاللاشنى بىلىشى ۋە مۇتەخەسسىسلەر شۇنداق نۇقتىنى كەشىلەرنىڭ تاللاپ ئېلىپ ئۆستۇرۇشىگە ۋە جارى قىلدۇرۇشىغا ياردەم بېرىش بولۇپ، ھەقىقىي تالانتنىڭ ئۆسۈپ كېتىش ئېھتىمالى بولغان نۇقتىنى بۇرۇنراق بىلىپ ئېلىش، تالانت ئۇستۇنلۇكىنى ئۆز - ئۆزىدىن بىلىپ يېتىش ۋە مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ياردىمىدە بىلىپ يېتىش ۋە ئېچىش جەھەتلەردە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئەقلىي ئىقتىدار دېگەنمۇ تالانتنىڭ ئاشۇنداق تەبىئىي ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچكە ۋە يۆزلىنىشىگە ئىگە بولغان تەرىپىدە ئاڭ كۆپ سەھنىگە چىقىدۇ.

بۇندق تالانت ئۇستۇنلۇكى ئادەمنىڭ تۇغمىلىق ھالىتى بىلەن باغلىنىدۇ، ئەمما تۇغمىلىق تەرىپىدىن بەلگىلەنمەيدۇ. ئۇنى تۇغمىلىق ئاساسدا يېتىلدۈرۈشكە، ئۆستۈرۈشكە بولىدۇ. بۇنداق تالانت بىخىنى نابۇت قىلماي ۋاقتىدا يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئاساسەن مۇنۇلارغا دىققەت قىلىش كېرەك: (1) ئۆزىنىڭ تۇغما ئالاھىدىلىكى ۋە ئەقلىي ئىقتىدار ئۆستۇنلۇكىگە ئاساسەن تالانتلىق بولۇش نىشانىنى بۇرۇنراق تاللاپ، شۇنىڭغا مۇناسىپ كېلىدىغان بىر قەدەر مۆكەممەل بولغان بىلىم قۇرۇلمىسى تۈرغۇزۇشقا دىققەت قىلىش؛ (2) جەمئىيەتنىڭ ئېھتىياجى ۋە ئۆزى شۇغۇللىنىۋاتقان كەسىپ ياكى قوغلىشۋاتقان كەسىپنى نىشان قىلىپ بىلىم قۇرۇلمىسىنى ۋاقتىدا تەڭشەپ، تەپەككۇر مەشقىنى ۋە قابىلىيەت چېنىقتۇرۇشنى كۈچەيتىشكە دىققەت قىلىش؛ ئادەمنىڭ قابىلىيەت سىستېمىسىدا تۆۋەن سەۋىيىلىك قابىلىيەت ھەم يۇقىرى سەۋىيىلىك قابىلىيەت بولىدۇ، ئەمما، بىر ئادەمنىڭ ئۇستۇنلۇكى يۇقىرى سەۋىيىلىك قابىلىيىتىدە تىكلىنىدۇ. شۇڭا، ئۆزى تۇرۇۋاتقان كوللېكتىپنىڭ ئىقتىدارى ساپاسى ئەھۋالىغا ئاساسەن «بۆسۈش ئېغىزى» تاللاپ، ئۆگىنىش ئارقىلىق تۆۋەن دەرىجىدىكى قابىلىيەتلىرىنى يۇقىرى دەرىجىلىك قابىلىيەتلەرگە ئايلاندۇرۇش ياكى ئۇستۇنلۇككە كۆتۈرۈشكە دىققەت قىلىش كېرەك.

دۇرۇس، تالانت ئۇستۇنلۇكىنى جارى قىلدۇرۇشقا ھەر ئادەمنىڭ ياش چېكى، بىلىم قۇرۇلمىسى، جەمئىيەتنىڭ مەدەنىيەت مۇھىتى ۋە جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ساپاسى، ئۆزى تۇرۇۋاتقان كوللېكتىپنىڭ بىر پۈتۈن ساپاسى بىلەن باغلىنىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، تالانت ئۇستۇنلۇكى نىسپىي ھالدا مەۋجۇت بولىدۇ. باشقىلارنىڭ رېكورت بۇزۇپ ئالدىغا كىرىۋېلىشى، جەمئىيەت ئەزالىرى ۋە ياكى ئۆزى تۇرۇۋاتقان كوللېكتىپ ساپاسىنىڭ ئۆسۈپ كېتىشى مۇقەررەر ھالدا شەخسىلەرنىڭ تالانت ئۇستۇنلۇكىگە يېڭى تەھدىتلەرنى سالىدۇ. شۇڭا، تالانت ئۇستۇنلۇكىنى ساقلاش ئۈچۈن ھەر قاچان بىلىم قۇرۇلمىسىنى تەڭشەپ تۇرۇشقا، قابىلىيەت دەرىجىلىرىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇشقا، شۇ ئارقىلىق مەلۇم بىر تەرەپتە باشقىلاردىن ھالقىپ كېتىدىغان ئۈتكۈر سەزگۈدە بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. بولۇپمۇ كۈچ ئېلىشتا بەش بارماقنى ئايرىم - ئايرىم ئۇرغاندا قايرىلىپ كېتىدىغان، مۇشتىنى تۈگىگەندە خېلى بەك نوچىنىمۇ دەككە - دۈككىدە

---

① ھارۋارلاد گاردنېر: «ئەقلىي ئىقتىدار قۇرۇلمىسى» خەنزۇچە نەشرى 9 - بەت.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

قويمىدىغان ئەھۋالنى نەزەردىن ساقىت قىلماي، زېھنىنى، بىلىم ۋە تەجرىبە ماھارەتلىرىنى تالانت ئۇستۇنلۇكى بار تەرەپكە يىغىپ، پاراسەت جەھەتتە ھەمكارلىق كۈچى ھاسىل قىلىش - كۈزىتىش ئىقتىدارى، خاتىرە ئىقتىدارى، دىققەت ئىقتىدارى، تەپەككۇر ئىقتىدارى، تەسەۋۋۇر ئىقتىدارىنىڭ ھەمكارلاشقان كۈچ بىرلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. مۇشۇنداق قىلغاندا، ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئاساسى پۇختا بولۇپلا قالماستىن، كەسىپلەرگە بۆلۈنگەندە بىلىم ۋە تەپەككۇر كەڭلىكى ھاسىل بولۇپ، ئادەم ھەم كەڭرى بىلىم دېڭىزىدا ئۈزەلەيدىغان، ھەم ئۆز كەسپىدە تالانت ئۇيۇقىنى كۆرەلەيدىغان، ھەقىقىي دانالىق يولىغا ماڭالايدۇ.

ئەمما، ئومۇمىي ئەقلىي ئىقتىدارلار ئوتتۇرىسىدا مۇنداق ھەمكارلىق ھاسىل قىلىپ، رونىق تېپىش يولىغا مېڭىش ھەرگىزمۇ ھەممە ئادەم ئوخشاش ئەقلىي ئىقتىدارغا ئىگە بولۇش دېگەنلىك ئەمەس. ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ بۇ ئېلېمېنتلىرى ئاخىرى بىرىپ ھەر كىمنىڭ تالانت ئۇستۇنلۇكى بويىچە تىل ئىقتىدارى، مۇزىكا ئىقتىدارى، مەنتىقە - ماتېماتىكا ئىقتىدارى، ماكان ئىقتىدارى، تەننىڭ ھەرىكەتچانلىق ئىقتىدارى، پەزىلەت ئىقتىدارى ... قاتارلىق مەدەنىيەتنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدە مېۋىلەيدىغان ئىقتىدارلارغا ئايلىنىدۇ. بۇنداق تالانت ئۇستۇنلۇكىنى بايقاش ۋە ماتېرىيالغا تەدبىقلاش ئىشىنى دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر مىللىي ماتېرىيتا بولغا قويۇشقا بولىدۇ. يەنە كېلىپ، ھەركىمنىڭ قايەرلەردە ياشىشىغا قارىماي بەزى ئىقتىدارلار بەزى جايلاردا كۆپرەك تەرەققىياتقا ئىگە بولىدۇ. مەسىلەن، كايرولىن تاقىم ئاراللىرىدىكى بولۇار بالىلىرى ناھايىتى كىچىك تۇرۇپلا يۇلتۇزلارنى تۇتۇپ ئالالايدىكەن، شۇ ئاساستا ناھايىتى ئاسانلا دېڭىزلاردا قاتناش ماھارىتىگە ئىگە بولىدىكەن؛ ئافرىقا نېگىرلىرىمۇ ناھايىتى كىچىك ۋاقتىدا ئۇسسۇل ماھىرلىقىنى كۆرسىتەلەيدۇ. ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك، تاجىكلاردا ئۇسسۇل ۋە ناخشا ئېيتالمايدىغان ئادەملەر ئاز بولىدۇ، قازاق، قىرغىز، موڭغوللار ئات مىنىشكە ماھىر كېلىدۇ. بۇنداق ئەھۋاللار ئەقىل سىناش مۇسابىقىلىرىدە ئاساس قىلىنغان مەنتىقە - ماتېماتىكىلىق ئىقتىدار بىلەن تىل ئىقتىدارىنىڭ رولىدىن ناھايىتى كەڭ دەرىجىدە بولۇپ، مەنتىقىلىق يوللار بىلەن چۈشەندۈرۈپ بەرگىلى بولمايدىغان تەرەپلەرگە چېتىلىدۇ - دە، ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئادەمزاتنىڭ تۇرلۇك پائالىيەتلىرىدە ئىپادىلىنىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. دېڭىزچى گىئولوگ ۋە رازۋېتكىلارنىڭ يول بىلىش قابىلىيىتى، تەنتەربىيەچىلەر ۋە ئۇسسۇلچىلارنىڭ ھەرىكەتتىكى زىيادە ماھىرلىقلىرى، سېرىكچى ۋە داخان - پېرىخوننىلارنىڭ سېھىرگەرلىكلىرى، مۇزىكانتلارنىڭ ئاھاڭ جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىمۇ ئالىم - سەنئەتكارلارنىڭكىگە ئوخشاشلا ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ شۇ ساھەدىكى گەۋدىلىنىشىدۇر. گەپ ئاللىقاندا يوغان نامىلارغا ئېسىلىۋېلىشتا ئەمەس، مۇشۇنداق ئەقلىي ئىقتىدارنى بىر ھالىتىدە ئەتراپلىق بايقاپ ئېلىپ، تۇرمۇشنىڭ بارلىق تەرەپلىرىدە تالانتلىق ئادەملەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشقا تەييارلىق قىلىشتۇر. ئالايلۇق، بالىلار كىچىك ۋاقتىدا مەلۇم ھەرىكەتنىڭ ئەندىزىسىنى كۆرۈۋېلىش پۈرسىتىگە ئىگە بولىدۇ دەپ قارىساق، ئۇلارنىڭ كۆرگەن نەرسىنى كۆن ئاتلىغاندىن كېيىن قانچىلىك ئەستە قالدۇرغانلىقىنى سىناپ كۆرگەندە، ئۇنىڭدا ھاسىل بولغان ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ كۆچلۈك - ئاجىزلىقىنى بايقاپ ئالغىلى بولىدۇ. ئەقلىي ئىقتىدارى كۆچلۈك بولغان بۇ بالا بۇنداق بىر خىل ھەرىكەتنىلا ئەمەس، باشقىچە يېڭى ھەرىكەتلەرنىڭ ئەندىزىسىنمۇ ناھايىتى تېزلىكتە ئۆگىنىپ ئالىدۇ ۋە ئۆگىنىپ ئالغاندىن كېيىن ئۇنى ئوتتۇلۇپ قالماي تەكرارلىيالايدۇ. ئۇ سەل چوڭ بولغاندا ئۇنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارىنى شۇ چاغدىكى ھالىتى بويىچە باھالاپ تەربىيىلىسەك، ئۇنىڭدا تېخىمۇ ئۇستۇن ماھارەت يېتىلىدۇ. بالىلار كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان پائالىيەتلەر (تېپىشماق، ئېيتىشىش، قىزىقارلىق ئويۇنلارنى ئويناش، بېيىت ۋە قوشاقلارنى ئېيتىش ھەم باشقا سەل تەسىرەك پائالىيەتلەر) گە كىرىشىپ كەتكەندە، ئۇلارنىڭ قابىلىيىتى ۋە يوشۇرۇن ئىقتىدارى تېخىمۇ تولۇق گەۋدىلىنىپ چىقىدۇ. بەلكى بۇنداق غىدىقلاش خاراكتېرى بار مۇھىتتىن بىز ئۇلاردىكى ئەقلىي ئىقتىدار ھەققىدە شەرتلىك ئالامەتلەرگە ئىگە بولىمىز. مانا بۇ ئادەم چوڭ بولغاندا مەلۇم ئالاھىدە ساھەدە تالانت كۆرسىتىشنىڭ دەسلەپكى تۇغما ئالامەتلىرىدۇر. دېمەكچىلىككى، كەلگۈسىدىكى مۇزىكانتنىڭ شەرتلىك ئالامىتى ئۇنىڭ مۇزىكىدىكى باشقا بالىلاردىن مۇكەممەللىكىدۇر؛ پىسخىك پەزىلەت تۇغمىلىقى ئۇستۇن بالىلارنىڭ شەرتلىك ئالامىتى باشقىلارنىڭ مۇددىئاسىنى بىۋاستە ھېس قىلىشتۇر؛ تەننىڭ ھەرىكەت ئىقتىدارىدىكى ئۇستۇنلۇكىنىڭ شەرتلىك ئالامىتى ئۇسسۇل ۋە چامباشچىلىققا قىزىقىپ دوراشتۇر؛ ئالىم بولغۇچىنىڭ دەسلەپكى شەرتلىك ئالامىتى كىشىنى ئويغا سالىدىغان مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش ۋە

مۇڭاپىق يول بىلەن ئۇ مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش ۋە مۇڭاپىق يول بىلەن ئۇ مەسىلىنىڭ تېگىنى بىلىشنى قوغلىشىشتۇر. ماكان ئىقتىدارىنىڭ شەرتلىك ئالامىتى كۆرگەنلىرىنى توغرا ئىدراك قىلىش، دەسلەپتە كۆرگەن نەرسىلەرنى قايتىلاش، تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرۈش، سۈرەتلەشتۈر. لېكىن ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ يۇزلىنىشى كۆپ ھاللاردا مەدەنىيەتنىڭ قىممەت يۇزلىنىشى بولغاچقا، ئۇنىڭ تەرەققىياتى مەدەنىيەت مۇھىتىدىن ئايرىلالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ھەر قانداق بىر ساھەدىكى ئىمكانىيەت قوشنا بولغان يەنە بىر ساھەدىكى ئىقتىدار ۋە ماھارەتنىڭ ئۆزئوشىگە قارىتا غىدىقلاش رولىنى ئالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنداق بايقاشنا دۇنياۋى كاتتا ئالىملارنىڭ كەشپىياتلىرىنى ئاساس قىلىش بىلەن بىر چاغدا، تۇرلۈك ئىقتىدارلارنىڭ قوشنا ساھەلەرگە كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى ۋە ھەر قانداق ئىقتىدارنىڭ قوشنا ساھەلەردىن ئالغان تەسىرىنىمۇ نەزەردە تۇتۇش ھەم بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگىمۇ ھۆرمەت قىلىش بىلەن كەلگۈسى دۇنيا مەدەنىيىتى ئۈچۈن ھەر مىللەت ئوخشىمايدىغان، ئەمما ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى بېيىتىدىغان تالانت گۈللىرىنى ئېچىلدۇرۇشقا دىققەت قىلىش لازىم. ھازىر دۇنيادىكى ھەممە مىللەت ئالاھەزەل ئۆزلىرىنىڭ ماۋارىپىدا مۇشۇنداق مۇسابىقىگە دۇچ كەلمەكتە. شۇڭا، ئەقلىي ئىقتىدارنى يېتىشتۇرۇشنىڭ دۇنياۋى قائىدە ۋە ئۇسۇللىرىنى ئىگىلەش ھەمدە ئۆزگىچە تالانت ئەنئەنىسىنىمۇ گۈللەندۈرۈش - ھەر بىر مىللەت ئالدىدىكى يېڭى سىناقتۇر. ھىندى خەلقىنىڭ دۇنياۋى سەنئەتنى كەڭرى قوبۇل قىلىش ئەمما ئۆزىنىڭ سەنئەت ئالاھىدىلىكىنى كىنو سەنئىتىدە قەۋلان قىلدۇرۇش، ياپونلۇقلارنىڭ دۇنيانىڭ مەدەنىيىتىنى كەڭ قوبۇل قىلىش، ئەمما ئۆزگىچىلىكىنى ساقلاش ئەمەلىيىتى ئۇنداق پائالىيەتنىڭ ئۈلگىسىدۇر.

لېكىن، مۇنداق مىللىي پەرقلەرگە ئېتىبار بېرىش بىلەن بىر چاغدا شۇنى نەزەردىن ساقىت قىلمىشقا بولمايدۇكى، دۇنيا بويىچە قارىغاندا، ماۋارىپ ئۇقۇتۇشىدا بارغانسېرى بىۋاستە بىلىم ئالىدىغان شەكىللەردىن - تەن ھەرىكىتى ئىقتىدارى، ماكان ئىقتىدارىنى بايقاش ۋە ئۇ جەھەتتىكى بىلىملەرنى ئېلىش دائىرىسى كىچىكلەپ، تىل ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشكە يۇزلىنىش بولۇۋاتىدۇ، ھازىرقى كۈندە تېخى تىل ئىقتىدارىدىنمۇ بەكرەك مەنتىقىلىق - ماتېماتىكىلىق تەپەككۇر شەكلى ۋە كۆڭلىدە ئويلىنىپ كۆرۈش شەكلىگە ئەھمىيەت بېرىش ئۆسۈپ بېرىپ، كىشىلەرنى پىكىر قىلىشقا ئۆگىتىش ماۋارىپىنىڭ مەركىزىگە ئايلىنىۋاتىدۇ. بۇ يۇزلىنىشتىن قارىغاندا، ماۋارىپتا ئەقلىي ئىقتىدارنى مىللىي ئالاھىدىلىك بىلەن ئېچىشقا ئەھمىيەت بېرىش، ئۇنىڭدىنمۇ مۇھىمى دۇنيانىڭ ئالىملىرى سىناقتىن ئۆتكۈزگەن تەتقىقات نەتىجىلىرىنى مىللىي ماۋارىپقا تەدبىقلاش تېخىمۇ ئىلمىي يولدۇر.

يېغىپ ئېيتقاندا، ئادەملەرنىڭ بارغانسېرى مۇكەممەللىشىپ بېرىشى، ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئەمەلىيەتتە ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ تەرەققىي قىلىشى بولۇپ، ئادەم ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئىقتىدارنى ئېچىپ تالانت باغچىسىغا كىرىشكە شەرت ھازىرلاشتا ئەقلىي ئىقتىدارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئەقلىي ئىقتىدارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مەسىلىسى ئادەمنىڭ يوشۇرۇن ئىقتىدارىنى ئېچىش مەسىلىسى ۋە ماۋارىپنىڭ رولى پۈتۈن دۇنيانىڭ دىققەت مەركىزىگە ئايلانغان. شەخسكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، تەرەققىي قىلىش باشقابىر نەرسە ئەمەس، ئادەمنىڭ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئىقتىدارىنى ئۇزلۇكسىز ئېچىش دېگەن دەپ. شۇنداق ئىكەن. قانداق تەلىم - تەربىيە مۇنداق ئېچىشنى ئىلگىرى سۈرۈلەيدۇ، قانداق ئۇسۇللار بۇنداق يوشۇرۇن ئىقتىدارنىڭ ئېچىلىشىنى غىدىقلىيالايدۇ؟ يۇقىرىدا بايان قىلغانلىرىمىز ئەنە شۇنداق قابىلىيەت ۋە ئىقتىدارلارنىڭ ھەممە ئادەمدە ئورتاق بولىدىغان ئومۇمىي تەرەپلىرىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان، غىدىقلايدىغان ئاساسلىق ئۇسۇللار بولۇپ، ھەر كىم تالانتلىق بولۇش ئۈچۈن، كۆزىتىش، دىققەت خاتىرە، تەپەككۇر، تەسەۋۋۇر قابىلىيەتلىرى ۋە ئىقتىدارلىرى تەرىپىدە چىنىقىشتىن باشقا يەنە، ئۆزلىرىنىڭ چوڭ بايلىقىنى ئېچىشى ۋە تالانت ئۇستۇنلۇكىنى جارى قىلدۇرۇشى كېرەك.